

ΜΕΓΑΣ ΠΡΩΤΟΜΙΝΩΪΚΟΣ ΤΑΦΟΣ ΠΥΡΓΟΥ

(Πίν. 1 και 2).

Κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1918 οἱ λατόμοι καὶ ἐργάται τῆς κατασκευαζομένης ἀμαξιτοῦ ὁδοῦ Ἡρακλείου Χερσονήσου κόπτοντες λίθους εἰς θέσιν Πύργον¹ πέραν τοῦ Κακοῦ Ὀρους καὶ τῆς Παχείας Ἄμμου μετὰ τὸ 14 χιλίόμετρον ἀπὸ Ἡρακλείου παρὰ τὴν παραλίαν τῆς περιφερείας τοῦ χωρίου Ἀνωπόλεως Πεδιάδος ἀπήντησαν κάτωθι τοῦ βράχου, ὃν ὑπέσκαπτον καὶ διὰ φουρνέλλων ἔκοπτον πηλίνας λάρνακας καὶ τεμάχια πηλίνων ἀγγείων καὶ ὁστᾶ ἀνθρώπινα. Μαθὼν τὸ πρᾶγμα ἐξῆλθον καὶ ἐξήτασα τὸν χῶρον καὶ τὰ φανέντα ἀρχαῖα λείψανα ἐπιφυλαχθεὶς νὰ ἐνεργήσω τὴν σκαφὴν καὶ τὸν καθαρισμὸν τοῦ τάφου (διότι περὶ τοιοῦτου ἐπρόκειτο) μετὰ τὴν παρέλευσιν τοῦ χειμῶνος.

Ἄτυχῶς οἱ λατόμοι καὶ οἱ βοηθοὶ ἐργάται ἐλπίζοντες νὰ εὕρωσι θησαυροὺς εἶχον προξενήσει ἀρκετὴν βλάβην οὐχὶ μόνον διὰ τῆς διὰ φουρνέλλων θραύσεως τοῦ βράχου καὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ σχήματος αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀνασκαλεύσεως τῆς ὑπὸ τὸ βραχῶδες στρῶμα νεκρικῆς ἐπιχώσεως, ἐξ ἧς ἔθραυσαν καὶ λάρνακάς τινας καὶ πολλὰ τῶν πηλίνων ἀγγείων, εἰς δὲ τούτων εἶχε παραλάβει καὶ τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 24 τριπλοῦν σκεῦος, προσαγαγὼν αὐτὸ κατόπιν εἰς τὸ γραφεῖον τῆς ἀνακρίσεως μετὰ τὴν ἐπιδοθεῖσαν κατ' αὐτῶν μήνυσιν

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου ἔχων παρὰ τοῦ Σ. Ὑπουργείου τὴν ἄδειαν καὶ τὴν ἀναγκαίαν πίστωσιν ἐνήργησα τὸν καθαρισμὸν τοῦ τάφου ἐντὸς ὁκτὼ ἡμερῶν δι' ἐργατῶν 6-8 καθ' ἑκάστην.

Κατὰ πρῶτον ἔκαμα τὴν διαλογὴν καὶ τὸ κοσκίνισμα τῶν χωμάτων, τὰ ὅποια εἶχον ἐξαγάγει ἐκ τοῦ τάφου οἱ λατόμοι καὶ ἀπεμάκρυνα τὰ τμήματα τῶν βράχων καὶ τὴν πολλὴν λατύπην τὰ ἀφεθέντα ὑπ' αὐτῶν καὶ καλύπτοντα κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν νεκρικὴν ἐπίχωσιν. Ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας ἐπείσθη ἐκ μὲν τοῦ πλήθους τῶν ὁστῶν ὅτι ἔχομεν κοινοτάφιον, ἐκ δὲ τοῦ εἶδους τῶν πηλίνων θραυσμάτων καὶ τῶν ἀγγείων ὅτι τὸ πολυάνδριον εἶναι πρωτομινωϊκῆς ἐποχῆς.

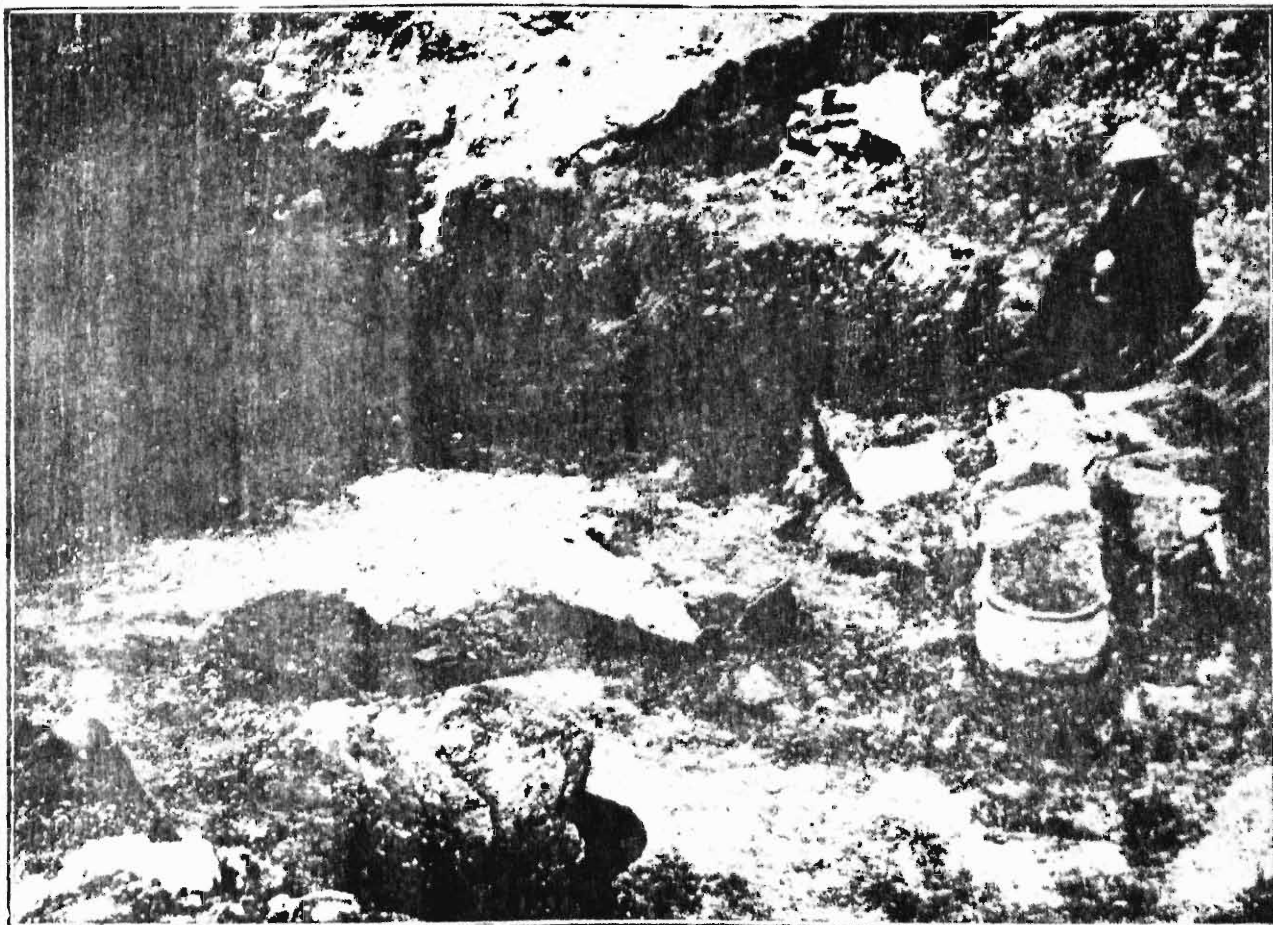
Ἐκ τῆς ἐπιτοπίου ἐξετάσεως τῶν λατόμων καὶ ἐκ τῆς μετὰ ταῦτα σκαφῆς αὐτοῦ ἠκρίθωσα ὅτι ὁ τάφος ἦτο σπηλαιώδης ἔχων τὴν εἴσοδον αὐτοῦ κατὰ τὴν πρὸς νότον ἐλαφρὰν καταφέρειαν, καὶ ὅτι τὸ στόμιον αὐτοῦ θὰ ἐφράσσετο διὰ μεγάλων μαύρων τιτανολίθων κομισθέντων ἀλλαχόθεν, οὓς ἀφῆρσαν

---

¹ Τὸ ὄνομα *Πύργος* ἐδόθη εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἐκ πύργου κειμένου ἐνταῦθα ἐπὶ Τουρκοκρατίας, οὗ τὰ ἴχνη ἐφαίνοντο ἀκόμη πρὸ ἐτῶν ἐχρησίμευε δὲ ἵνα οἱ κάτοικοι τῶν πλησιοχώρων χωρίων φρουρῶσιν ἐνταῦθα νυκτὸς καὶ ἡμέρας καὶ εἰδοποιῶσι τὰς ἀρχὰς κατὰ τὴν ἐμφάνισιν ὑπόπτων πλοίων.

οί λατόμοι, είδον δὲ καὶ ἐγώ τινες ἔξ αὐτῶν παρερριμένους πέριξ, διότι τὸ ἐπιτόπιον βραχῶδες στρώμα εἶναι ἄλλης συστάσεως, ἦτοι πῶρος λίθος μαλακός, λευκοκίτρινος.

Ὡς εἶπον, τὸ σχῆμα τοῦ σπηλαιίου δὲν δύναται νὰ ὀρισθῇ μετὰ τὴν γενομένην καταστροφὴν ὀλοκλήρου τοῦ κουφώματος, τὸ δάπεδον ὁμῶς αὐτοῦ ἦτο

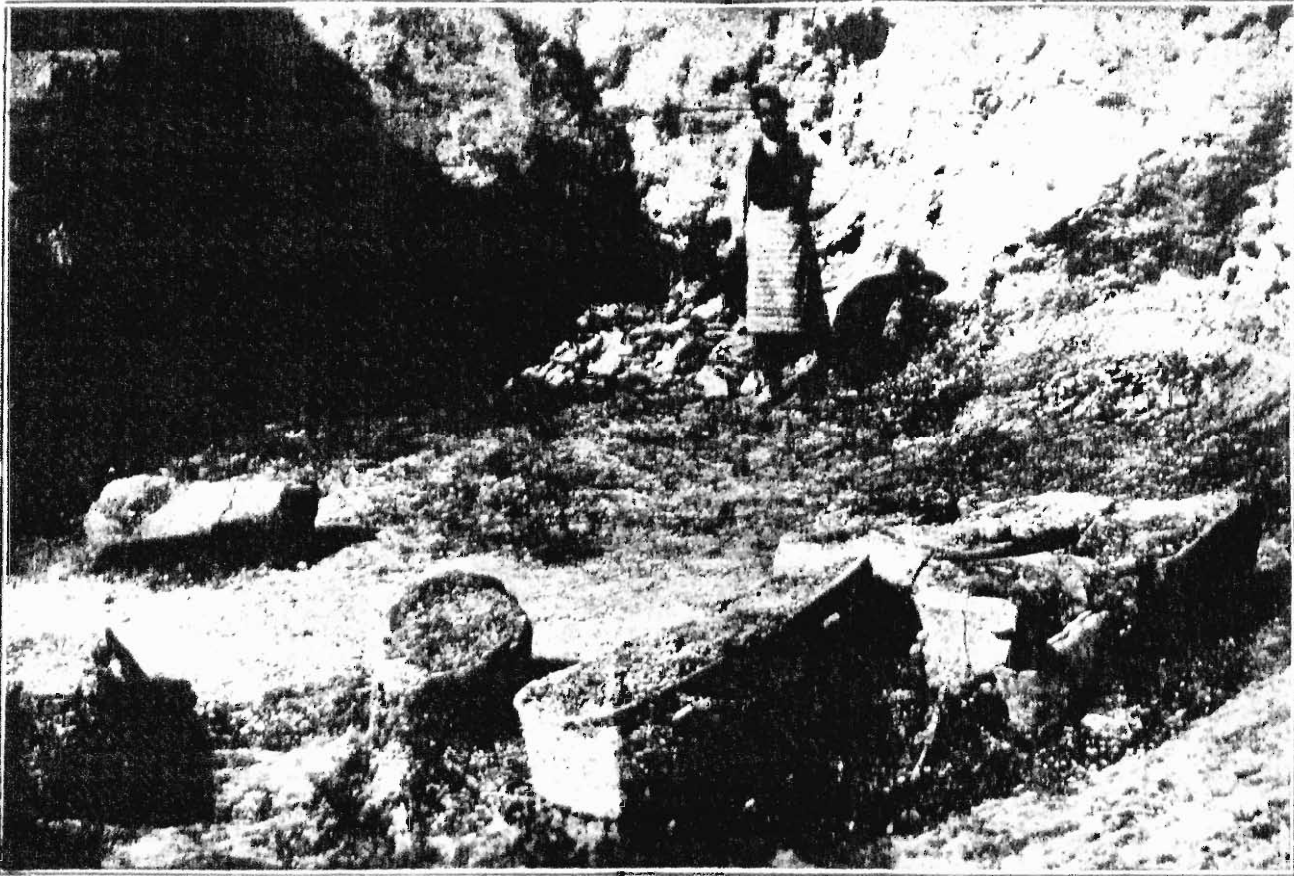
Εἰκ. 1. Τάφος Πύργου μετὰ τὴν σκαφὴν.

τὸ φυσικὸν χῶμα τὸ εὕρισκόμενον ὑπὸ τὸ βραχῶδες στρώμα, οἷον παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸν παρακείμενον ἀγρόν· μένει ἀμφίβολον ἂν ἦτο φυσικὸν τὸ σπηλαιῖον ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει ἢ ἂν ἐλαξεύθη, ὅπως ἀποτελεσθῇ ὁ σπηλαιῶδης τάφος.

Μετὰ τὸν ἐντελῆ καθαρισμὸν τοῦ τάφου καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν παλαιόθεν ἢ διὰ τῆς ἐργασίας τῶν λατόμων καταπεσόντων βράχων καὶ τῆς λατύπης ἐφάνη τὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου· ἦτο περίπου κυκλικὸν ἔχον διάμετρον περὶ τὰ 7,50 μέτρα (εἰκ. 1).

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τούτου ἐπέκειτο τὸ νεκρικὸν στρώμα, οὗ τὸ πάχος μετὰ τὴν γενομένην μάλιστα διατάραξιν πρὸ τῆς ἐμῆς σκαφῆς δὲν ἦτο πανταχοῦ τὸ αὐτό, ἀλλ' ἐποίκιλλε μεταξὺ 30-60 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου.

Ἐντὸς τοῦ στρώματος τούτου εὐρέθησαν καὶ αἱ λάρνακες ὑπὲρ τὰς εἴκοσι, ἀλλαι μὲν τεθραυσμέναι καὶ ἔλλειπτεῖς, αἱ δὲ λοιπαὶ βεβλαμμέναι καὶ ραγισμέναι ἕνεκα τῆς ἀτελοῦς των ἐξ ἀρχῆς ὀπτήσεως καὶ τῆς πίεσεως τῶν ἐντὸς αὐτῶν

Εἰκ. 2. Τμήμα τάφου Πύργου.

καὶ ἐπ' αὐτῶν χωμάτων καὶ λίθων, καὶ τὰ πολυάριθμα πήλινα ἀγγεῖα καὶ σκεύη καὶ τὰ ἄλλα κτερίσματα τὰ κατωτέρω περιγραφόμενα (εἰκ. 2).

Ὅσα παρατηρήθησαν ἀφθονα ἐντὸς τῶν χωμάτων σεσηπότα κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ τεθραυσμένα ἀπὸ πολλοῦ, ὥστε οὔτε σκελετὸς οὔτε κρανίον κατορθώθη νὰ ἐξαχθῇ ὀπωσοῦν ἀκέραιον.

Καύσεως τῶν ὀστέων οὐδὲν ἴχνος παρατηρήθη· μόνον πήλινά τινα ἀγγεῖα παρουσιάζουσι σημεῖα ἰσχυροῦ πυρός, ἀλλ' ἀδηλον ἂν ἐντὸς τοῦ τάφου, καὶ πῶς ὑπέστησαν τὴν ἐπίδρασιν αὐτήν.

Τὰ ὀσιᾶ ὡς καὶ τὰ κτερίσματα ἐφαίνοντο μετακινημένα καὶ ἐν ἀταξίᾳ καὶ εἰς τὰ μέρη τοῦ τάφου τὰ μὴ θιχθέντα ὑπὸ τῶν λατόμων ἀπὸ παλαιᾶς ἐποχῆς καὶ διὰ τοῦτο οὔτε ὁ τρόπος τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν ἦτο δυνατὸν νὰ ὀρισθῆ. Συνέβη δηλ. καὶ εἰς τὸ κοινοτάφιον τοῦτο ὅ,τι παρατήρησα καὶ εἰς τοὺς πολυαριθμούς πρωτομινωϊκοὺς θολωτοὺς τάφους τῆς Μεσαρᾶς. Ἐπειδὴ δηλ. ἦσαν οἱ τάφοι αὐτοὶ πολυάνδρια συνοικισμῶν χρησιμοποιηθέντα ἐπὶ πολλοὺς ἴσως αἰῶνας, εἰς τὰ ὁποῖα ἐκάστοτε εἰσῆρχοντο ἄνθρωποι, ἵνα θάψωσι νέους νεκροὺς ἢ καὶ ἐπιτελέσωσι τὰ εἰς τοὺς θανόντας νομιζόμενα, ἠναγκάζοντο νὰ μετακινῶσι τοὺς προτεθαμμένους σκελετοὺς καὶ τὰ κτερίσματα αὐτῶν καὶ ἐξοικονομῶσι χῶρον διὰ τὰς νέας ταφάς· ἐντεῦθεν ἢ ταραχὴ καὶ ἀνάμειξις ὀσιῶν καὶ κτερισμάτων, καὶ πιθανώτατα καὶ ἡ ἀφαίρεσις τῶν χρησιμωτέρων καὶ τιμιωτέρων κτερισμάτων λ. χ. τῶν μεταλλικῶν. Δὲν ἀποκλείεται ὁμως καὶ ἡ ὑπόθεσις ὅτι καὶ ἀφ' οὗ ἔπαυσεν ἡ χρησιμοποίησις αὐτῶν πρὸς ταφήν, ἄλλοι ἄνθρωποι νεωτέρας ἐποχῆς εἰσῆρχοντο εἰς τοὺς μεγάλους τούτους καὶ καταφανεῖς ἴσως τάφους καὶ ἀνασκαλεύοντες τὴν νεκρικὴν ἐπίχωσιν ἀφήρουν τὰ χρήσιμα αὐτοῖς κτερίσματα.

Αἱ λάρνακες δὲν εὑρίσκοντο ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ δαπέδου, ἀλλ' ὡς τὰ πολλὰ ἐπὶ λίθων καὶ δὴ οὐχὶ εἰς τὴν αὐτὴν στάθμην τῆς ἐπιχώσεως, ἀλλ' ἄλλαι χαμηλότερα καὶ ἄλλαι ὑψηλότερα, ἀρκεταὶ δὲ καὶ ἐπὶ νεκρικῆς ἐπιχώσεως προγενεστέρως, δι' ὃ ὑπὸ τινος τούτων καὶ ὀσιᾶ καὶ κτερίσματα εὑρέθησαν ἐκ τούτου ἐξάγομεν τὸ συμπέρασμα ὅτι οὔτε ἐξ ἀρχῆς ἐτέθησαν αἱ λάρνακες πᾶσαι, οὔτε κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον, ἀλλ' εἰς διαφόρους ἐποχὰς τῆς χρήσεως τοῦ κοινοταφίου.

Πάντα τὰ κατωτέρω περιγραφόμενα κτερίσματα τοῦ τάφου εὑρέθησαν ἐντὸς τῶν χωμάτων παρὰ τὰς λάρνακας καὶ ὑπ' αὐτάς οὐδὲν δὲ σχεδὸν ἐντὸς λάρνακος. Αἱ λάρνακες ἦσαν πλήρεις χωμάτων καὶ λίθων (εἰκ. 1, 2) καὶ ἀραιῶν ὀστράκων καὶ ὀσιῶν, οὐδὲν δὲ ἀξιόλογον εὑρημα ἐντὸς λάρνακος οὐδὲ σκελετὸς νεκροῦ. Προφανῶς αἱ λάρνακες εἶχον κενωθῆ εἰς παλαιὰν ἐποχὴν πρὸς διαλογὴν τῶν ἐν αὐταῖς χρησίμων πραγμάτων, ἔπειτα δὲ ἐπληροῦντο πάλιν ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τάφου ἵνα ἔχωσιν εὐκολίαν πρὸς ἐξερεύνησιν καὶ τῆς ἄλλης ἐπιχώσεως· δι' αὐτὸν τὸν λόγον εὑρέθησαν πλήρεις ἀναγεμισμάτων οὐδὲν ἀξιὸν λόγου περιεχόντων.

Παρὰ τὸ νότιον μέρος, ὅπου μόνον ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους ἠδύνατο νὰ κεῖται ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου, παρατήρησα πλὴν τῶν μαύρων τιτανολίθων, οὓς ἐμνημόνευσα προηγουμένως, καὶ μέγαν λίθον σχεδὸν σφαιρικὸν διαμέτρου ὑπὲρ τὸ ἐν μέτρον πιθανῶς ὁ λίθος οὗτος ἐχρησίμευεν ἵνα ἀποφράσῃ τὴν ὀπήν τῆς εἰσόδου· ἂν οὕτως ἔχη, εἰσῆρχοντο ἐκάστοτε εἰς τὸν τάφον ἀπο-

κυλλόντες αὐτόν· ὁ λίθος οὗτος εἶναι τῆς αὐτῆς συστάσεως μὲ τὸ βραχῶδες στρώμα τοῦ σπηλαιώδους τάφου καὶ φαίνεται σκοπίμως ἀποστρογγυλωθεῖς.

Τὰ ἐν τῷ τάφῳ εὑρεθέντα ἀρχαῖα εἶναι 1) αἱ πήλιναι λάρνακες, 2) πήλινα ἀγγεῖα καὶ σκευὴ ὑπὲρ τὰ 150 ἀκέραια ἢ ἀσφαλῶς συμπληρωθέντα, καὶ πλῆθος τεμαχίων ἄλλων ἀγγείων ὁμοίων, 3) τὰ λίθινα εἶδωλα, 4) τὰ χαλκᾶ ἐγχειρίδια καὶ ὀλίγα χρυσᾶ κοσμήματα, 5) λεπίδια ὀψιδιανοῦ. Περὶ ἐκάστης τῶν ἀνωτέρω τάξεων πραγματευόμεθα ἀμέσως.

Α΄ ΑΙ ΛΑΡΝΑΚΕΣ

Ἐντὸς τοῦ τάφου ὑπῆρχον, ὡς εἶπον, πήλιναι λάρνακες ὑπὲρ τὰς εἴκοσιν, διότι πλὴν τῶν φαινομένων 10 εἰς τὰς εἰκόνας 1, 2 εὑρέθησαν καὶ τμήματα καὶ τεμάχια ἄλλων παλαιόθεν τεθραυσμένων. Ἐκ τούτων ἐξήγαγον δύο καὶ τὸ ἥμισυ τρίτης καὶ μετεκόμισα εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου, ὅπου συνεδέθησαν καὶ συνεκολλήθησαν καὶ ἀπετέλεσαν τὰς φαινομένας εἰς τὰς εἰκόνας 3, 4.

Τὸ ἰδιάζον σχῆμα τῶν λαρνάκων τοῦ τάφου Πύργου εἶναι ὅτι δὲν εἶναι οὔτε αἱ συνήθεις ὀρθογώνιοι κιβωτοειδεῖς οὔτε πάλιν ἀκριβῶς λουτηροειδεῖς, ἀλλ' εἶναι ἑλλειψοειδεῖς καὶ πολὺ χαμηλαί, καὶ στεροῦνται ποδῶν. Πώματα τῶν λαρνάκων δὲν εὑρέθησαν, εἶναι ὅμως σχεδὸν βέβαιον ὅτι εἶχον τοιαῦτα παλαιόθεν τοῦτο ὑποδεικνύει ἡ ὑπαρξὶς τῶν τετρημένων ἀποφύσεων, αἱ ὅποια οὐδένα θὰ εἶχον σκοπόν, ἂν δὲν ὑπῆρχον πώματα, ἀκόμη δὲ βεβαιότερον μαρτυρεῖται τοῦτο ἐκ τῆς ἡμισείας λάρνακος τῆς εἰκόνας 4, ἣτις ἔχει περὶ τὸ χεῖλος αὐλακωτὴν κατασκευὴν (πατούραν) διὰ τὴν δέχεται τὸ σκέπεσμα. Τὰ πώματα τῶν λαρνάκων φαίνεται ὅτι παλαιόθεν μετεκινήθησαν καὶ ἐθραύσθησαν εὑρισκόμενα εἰς τὸ ἀνώτατον σημεῖον τῆς ἐπιχώσεως.

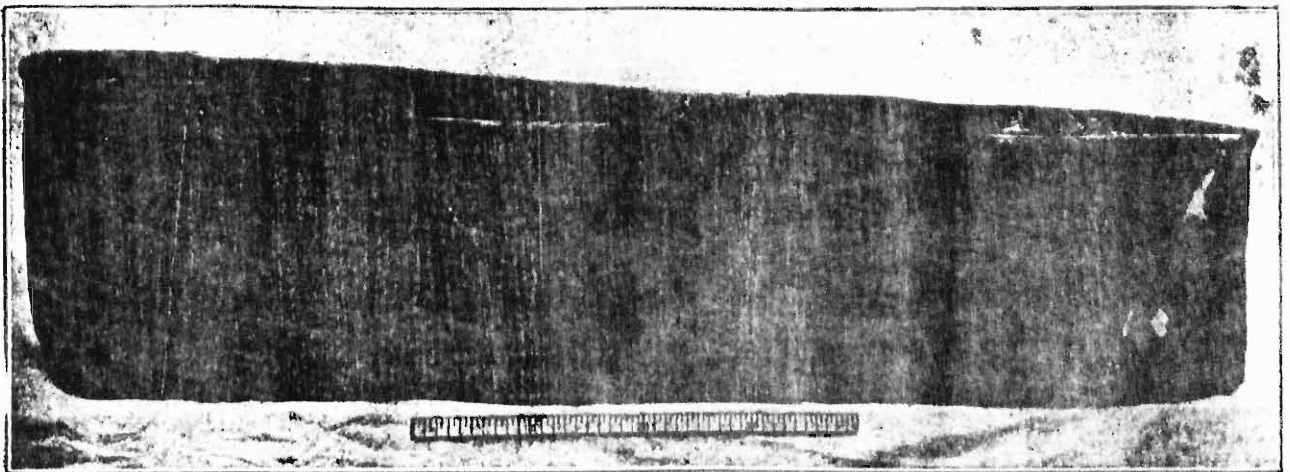
Ὁ πηλὸς τῶν λαρνάκων ἔχει εἰς πάσας τὴν αὐτὴν σύστασιν· ἐγένετο ἐξ ἀργίλλου κυανωπῆς χονδροκοπανισθείσης καὶ χονδροκοσκινισθείσης· ἡ ὀπτησις ἔμεινεν ἀτελής, διὰ τοῦτο δὲ τὸ ἐσωτερικὸν ἥμισυ τοῦ πάχους ὡς ἐκ τῆς ἀτελοῦς ὀπτήσεως ἔμεινε κυανωπόν, ἐν ᾧ ἐξωτερικῶς παρουσιάζουσι τὸ σῆθηδες κεραμοῦν χρῶμα. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν λαρνάκων εἶναι ὁμαλὴ καὶ σχεδὸν λεία, διότι ἠγλείφθη διὰ διαλύσεως ἀργιλλώδους λεπτοτέρας.

Ἡ λάρναξ 1 (εἰκ. 3) ἔχει μῆκος ἐξωτερικὸν 1,18, πλάτος 0,37 καὶ ὕψος 0,24-0,25. Εἶναι μικρὸν στενωτέρα κατὰ τὸ ἐν ἄκρον καὶ ἔχει ὀπὴν ἐκροῆς εἰς τὸ ἐν ἄκρον παρὰ τὸν πυθμένα. Φέρει ἐντὸς καὶ ἐκτὸς ἀλοιφὴν ἐρυθροκαστανόχρου διατηρουμένην πολλαχού. Ἀντὶ ὧτων ἔχει τέσσαρας ἀποφύσεις καθέτους εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς δύο εἰς ἑκατέραν, ἐκάστη δὲ ἀπόφυσις φέρει τριῆμα στενὸν τόσον, ὥστε μόνον μῆρινθος πάχους συνήθους τηλεγραφικοῦ σύρ-

ματος δύναται νὰ περάσῃ· τὸ χεῖλος τῆς λάρνακος ἐπιπεδοῦται ἄνω πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ πώματος.

Ἡ λάρναξ 2 (εἰκὼν 4 κάτω) εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν προηγουμένην κατὰ τὸ σχῆμα· ἔχει μῆκος ἐξωτερικὸν 1,20, πλάτος 0,38 καὶ ὕψος 0,28. Ἡ ἀλοιφή αὐτῆς ἔξωθεν μὲν εἶναι ἐρυθρωπὴ, ἔσωθεν δὲ λευκοκίτρινος· φέρει δύο ἀποφύσεις ὀριζοντίας εἰς ἑκατέραν τῶν μακρῶν πλευρῶν, ἑκάστη δὲ ἀπόφυσις ζευγὸς στενῶν τρημάτων· ἔχει καὶ αὐτὴ ὀπὴν ἐκροῆς εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον παρὰ τὸν πυθμένα.

Τῆς λάρνακος 3 (εἰκὼν 4 ἄνω) ἐσώθη μόνον τὸ ἥμισυ κατὰ μῆκος· εἶναι

Εἰκ. 3. Πηλίνη λάρναξ τάφου Πύργου.

ὁμοία ταῖς δύο προηγουμέναις μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἔχει περὶ τὸ χεῖλος πλαστικῶς δεδηλωμένην αὐλακα πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ σκεπάσματος.

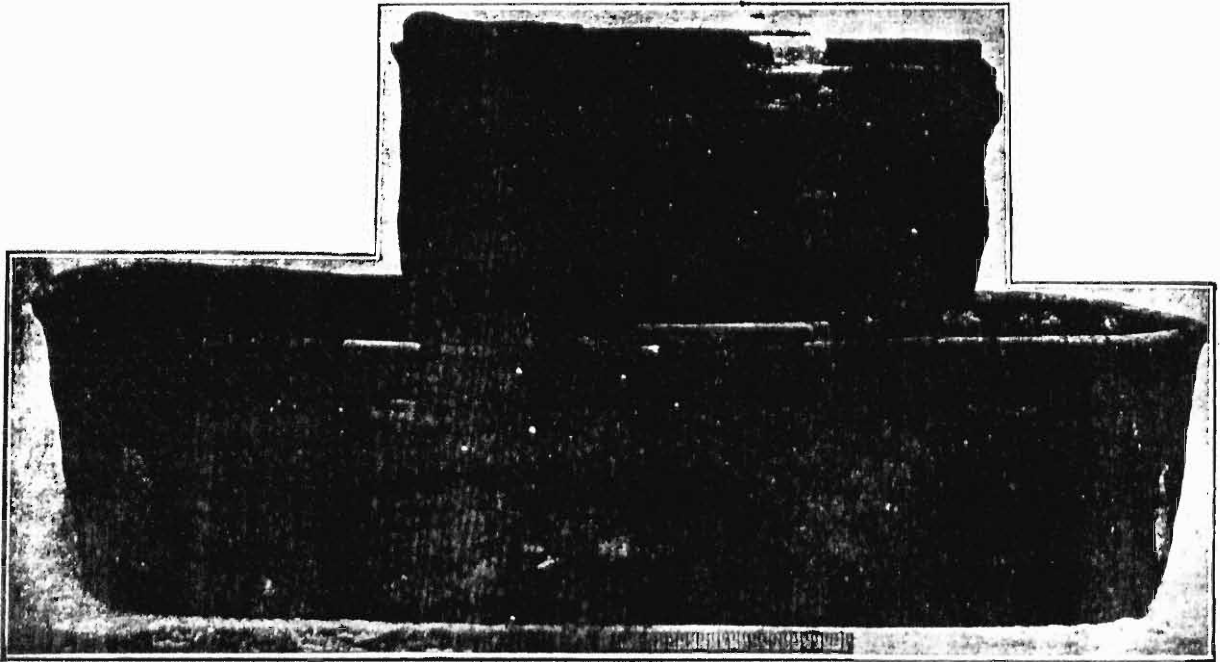
Καὶ αἱ λοιπαὶ τοῦ τάφου λάρνακες εἶχον τὸ αὐτὸ περίπου σχῆμα καὶ τὰς αὐτὰς περίπου διαστάσεις· τινὲς τούτων στεροῦνται τρημάτων εἰς τὰς ἀποφύσεις.

Τὸ πάχος τῶν τοιχωμάτων τῶν λαρνάκων εἶναι κατὰ μὲν τὸ χεῖλος 2 1/2 ἕως 3 ἑκατ. εἰς δὲ τὰ λοιπὰ μέρη καὶ τὸν πυθμένα περὶ τὰ 2 ἑκατ. Τὸ μένον ἄρα κούφωμα (τουλάχιστον εἰς τὰς δύο ἀνωτέρω περιγραφείσας ἀκεραίας λάρνακας) εἶχε μῆκος μὲν περὶ τὸ 1,12, πλάτος δὲ 0,32 περίπου.

Αἱ λάρνακες εἶναι βεβαίως πρωτομινωϊκῆς ἐποχῆς· τὸ ἰδιάζον σχῆμά των, αἱ ἀποφύσεις μετὰ τῶν τρημάτων καὶ ἡ συνεύρεσις αὐτῶν μετὰ τῶν ἄλλων πρωτομινωϊκῶν κτερισμάτων οὐδεμίαν καταλείπουσι περὶ τούτου ἀμφιβολίαν. Πρώτην φορὰν εὑρίσκονται πρωτομινωϊκῆς ἐποχῆς λάρνακες· μέχρι τοῦδε αἱ πῆλινα λάρνακες μόνον εἰς ὑστερομινωϊκοὺς τάφους εἶχον εὑρεθῆ, καὶ μόνον μία εὑρεθεῖσα εἰς θέσιν Σταυρωμένον παρὰ τὸ Ἡράκλειον καὶ περιγραφείσα

ὑπὸ τοῦ συναδέλφου μου κ. Ἰωσήφ Χατζιδάκι ἀνάγεται εἰς μεσομινωϊκὴν ἐποχὴν¹. Ἡ λάρναξ αὕτη ὁμοιάζει κατὰ τὸ ἔλλειψοειδὲς σχῆμα της πρὸς τὰς ἡμετέρας ἀλλ' εἶναι πολλῶ βαθυτέρα καὶ ἔχει καὶ τοξοειδεῖς λαβὰς καὶ οὐχὶ ἀποφύσεις.

Περὶ τοῦ τρόπου τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν ἐντὸς τῶν πηλίνων λαρνάκων εἶπον ἄλλοτε² εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ τάφου Ἄρτσᾶ (οὐχὶ μακρὰν τοῦ Πύργου).

Εἰκ. 4. Πήλινα λάρνακες τάφου Πύργου.

γου), δὲν ἀμφιβάλλω δὲ ὅτι καὶ εἰς τὰς πρωτομινωϊκὰς ταύτας λάρνακας οἱ νεκροὶ ἐθάπτοντο ἄκανθοι καὶ καθ' ὅμοιον τρόπον καμπτομένων τῶν κάτω ἄκρων.

Β ΤΑ ΠΗΛΙΝΑ ΑΓΓΕΙΑ ΚΑΙ ΣΚΕΥΗ

Τὰ πήλινα ἀγγεῖα καὶ σκεύη ἀποτελοῦσι τὴν ἀξιολογωτέραν καὶ σημαντικωτέραν τάξιν τῶν εὐρημάτων τοῦ τάφου Πύργου. Ἐκ τῶν ὑπὲρ 150 ἀκεραίων ἢ συμπληρωθέντων ἀσφαλῶς εἰκονίζονται εἰς τὰς εἰκόνας 5-12 καὶ Πίν.

¹ Ath. Mitteilungen 1918 σελ. 43-45. Τρεῖς ἄλλαι ὅμοιαι μεσομινωϊκῆς ἐποχῆς λάρνακες εὐρέθησαν ὑπὸ τοῦ κ. Seager εἰς τὸ νεκροταφεῖον Παχεΐας Ἄμμου Ἱεραπέτρου (R. Seager, The Cemetery of Pachyammos, Philadelphia 1916 σελ. 16 Πίν. III, σελ. 28 καὶ Πίν. XII καὶ XX).

² Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1904 σελ. 1 ἐξῆς, εἰκ. 1.

1, 2 τὰ κάλλιον διατηρούμενα καὶ ἀντιπροσωπεύοντα ὄλους τοὺς τύπους 108 ἀριθμούμενα κατὰ συνέχειαν εἰς τὰς εἰκόνας.

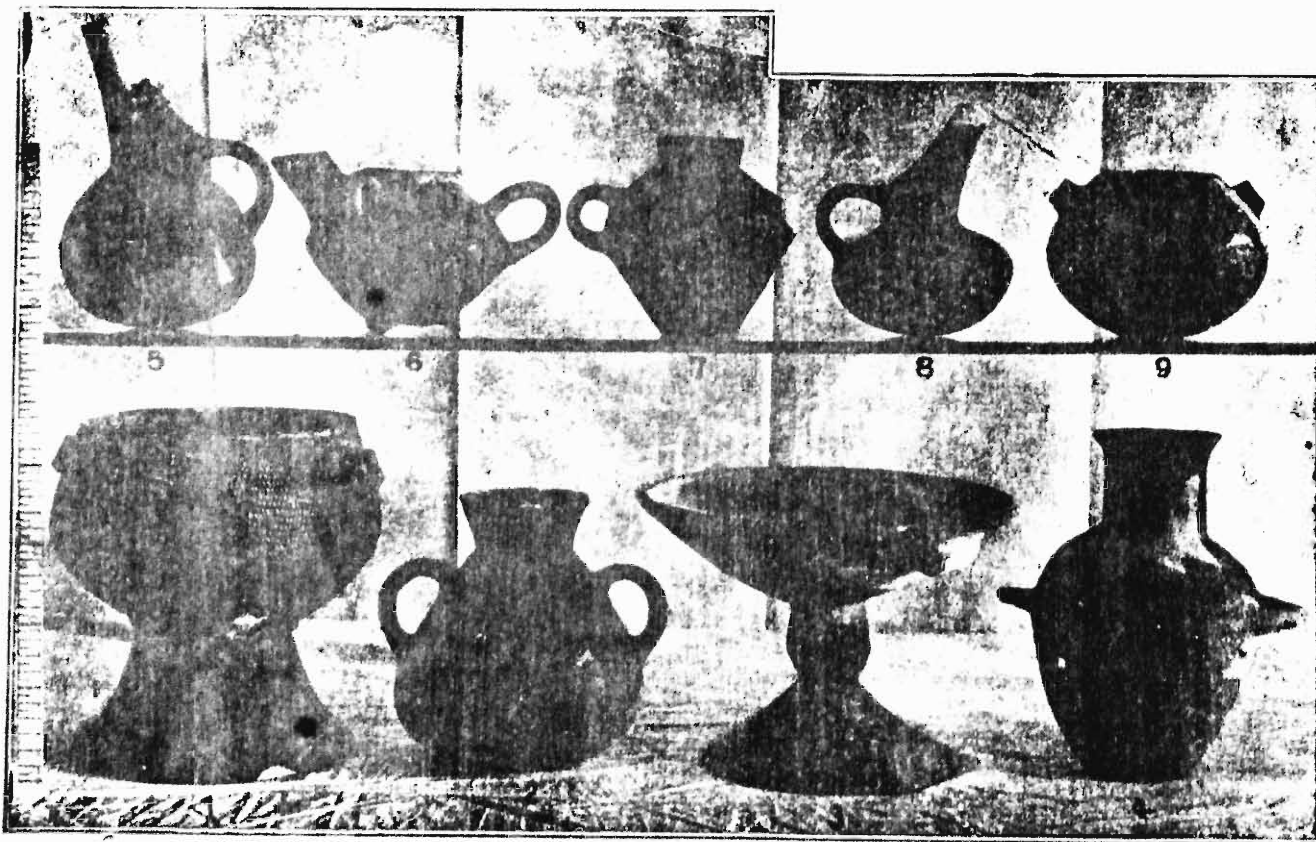
Δύο μεγάλοι τάξεις παρατηροῦνται εἰς τὰ ἀγγεῖα ταῦτα, ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῶν ἐμφάνισιν, ἦτοι πρῶτον τὰ **κεραμόχροα καὶ κτρινωπα** ἀπὸ τοῦ ἀριθ. 1-40 (εἰκ. 5, 6, 7) καὶ τὸ 63 (τῆς εἰκόνης 9), καὶ δευτερον τὰ **μαῦρα ἢ καπνιστὰ** ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ 41-108 (εἰκ. 8, 9, 10, 11, 12). Ἡ χάριν εὐκολίας μόνον γενομένη διαίρεσις αὕτη δὲν βασίζεται ἐπὶ χρονολογικῆς διαφορᾶς· τὰ ἀγγεῖα ἀμφοτέρων τῶν τάξεων ἐρυθρὰ καὶ μαῦρα εὐρέθησαν ἀνάμεικτα καὶ διεσταυρωμένα ἐν τῇ ἐπιχώσει, καὶ θεωρῶ βέβαιον ἐξ ὧν γνωρίζομεν καὶ ἐξ ἄλλων Κρητικῶν καὶ Κυκλαδικῶν ἀνασκαφῶν ὅτι καὶ συνυπῆρχον κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς χρονικῆς περιόδου τὰ τε ἐρυθρὰ καὶ τὰ μαῦρα. Ἡ χρονολογικὴ σειρὰ καὶ κατάταξις τῶν ἀγγείων τούτων πρέπει νὰ στηριχθῇ ἐπὶ ἄλλων οὐσιωδεστέρων γνωρισμάτων, ἦτοι τῆς συστάσεως τοῦ πηλοῦ, τῆς κατασκευῆς καὶ τοῦ σχήματος ἐκάστου, καὶ τῆς διακοσμῆσεως αὐτῶν, περὶ ὧν καὶ ὁμιλοῦμεν ἐν τῇ κατωτέρῳ περιγραφῇ.

Γ' ΤΑ ΚΕΡΑΜΟΧΡΟΑ ΑΓΓΕΙΑ (Εἰκ. 5-7).

1) **Πυξίδες ἢ χυτρίδια.** Ἐκ τῶν κεραμοχρόων ἀγγείων πρωτογενέστερα φαίνονται τὰ ὑπ' ἀριθ. 9 (εἰκ. 5), 30, 31, 32, 33, 34, 35 (εἰκ. 7) καὶ 73 (εἰκ. 9). Εἶναι πυξίδες ἢ χυτρίδια ἔχοντα σχῆμα ἄλλα μὲν σφαιρικὸν ἄλλα δὲ κυλινδρικὸν στενούμενον ἄνω καὶ φέροντα πώματα θολωτά, ὧν ἐσώθη μόνον τοῦ ὑπ' ἀριθ. 73. Ὁ πηλὸς τῶν φέρει ἀναμειγμένην ἄμμον πολλήν, τὰ τοιχώματά τῶν εἶναι παχέα καὶ διὰ ταῦτα ἔχουσι καὶ βάρος ἐξαιρετικόν. Φέρει ἕκαστον δύο ἀποφύσεις τετρημένας καθέτως καὶ ἀνταποκρινόμενας πρὸς ἄλλας τετρημένας ἀποφύσεις τοῦ πώματος, ἵνα διαπερῶνται δοχεῖα καὶ πώματα διὰ μηρίνθου καὶ ἀναρτῶνται. Περὶ τὸ στόμιον ἔχουσι περιχέλωμα οὐχὶ κανονικὸν πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ πώματος· ἵνα ἡ ἐφαρμογὴ αὕτη γίνηται τελεία ὁ κεραμεὺς εἰργάζετο ὡς ἐξῆς· ἀφ' οὗ κατεσκεύαζε τὸ δοχεῖον καὶ τὸ ἄφινεν ὀλίγον νὰ στερεοποιηθῇ, ἠυλάκωνε διὰ τοῦ δακτύλου περίξ τὸ χεῖλος, ἐπλασσεν ἰδιαιτέρως τὸ θολωτὸν πῶμα, τὸ ἐπέθετεν ἐπὶ τοῦ δοχείου καὶ τὸ ἐπέλεξεν ἀρκετὰ ὥστε τὸ χεῖλος τοῦ πώματος νὰ προσαρμοσθῇ τελείως εἰς τὸ περιχέλωμα τοῦ δοχείου, ἔπειτα τὸ ἀπέσπα, καὶ ἀφ' οὗ ἐξηραίνοντο καὶ τὰ δύο ἐγένετο ἡ ὅπησις· οὕτως ἐπετυγχάνετο τελεία καὶ σχεδὸν στεγανὴ ἐφαρμογὴ τοῦ πώματος πρὸς τὸ δοχεῖον, ὡσεὶ

έγινετο διὰ μήτρας. Πρώτην φοράν παρατήρησα τὴν ἀπλὴν αὐτὴν καὶ λίαν πρακτικὴν μέθοδον τῆς τελείας ἐφαρμογῆς τοῦ πώματος πρὸς τὸ δοχεῖον, ἡ ὁποία ἦτο καὶ ἀναγκαία διὰ τὰ τοιούτου εἴδους σκεύη τὰ ἀπὸ μηρίνου μετὰ τοῦ πώματος ἀναρτώμενα καὶ φερόμενα, ὅπως τὰ σημερινὰ ξύλινα *πινάκια* τῶν χωρικῶν τὰ χρησιμεύοντα πρὸς μεταφορὰν φαγητοῦ μακρὰν τῆς οἰκίας. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν ἀγγείων τούτων φέρει ἀλοιφήν ἐρυθροτέραν τοῦ πηλοῦ

Εἰκ. 5. Πήλινα ἀγγεῖα τάφου Πύργου Ἐρυθρά.

σφριζομένην εἰς ἄλλα περισσότερον καὶ εἰς ἄλλα ὀλιγώτερον, ἔχει δὲ καὶ διακοσμητικὴν στίλβωσιν συνεχῆ ἢ γραμμικὴν εἰς τὰ δύο ἀγγεῖα 9 καὶ 35 γενομένην διὰ μικροῦ στιλβωτῆρος (*brunissoir*), ὅπως θὰ ἴδωμεν καὶ κατωτέρω εἰς τὰ μαῦρα ὑψίποδα κύπελλα, μὴ φαινομένην δυστυχῶς εἰς τὰς εἰκόνας διὰ τὸ ἀμυδρὸν αὐτῆς. Τὸ ὕψος τῶν ἀγγείων τούτων εἶναι ἀπὸ 4-10 ἑκατ. Οὐδὲν ἴχνος τροχοῦ παρατήρησα εἰς αὐτὰ μολοντί τὰ σχήματά των εἶναι πολὺ κανονικά.

2) *Κότυλοι καὶ ποτήριον*. Ἐξ ὁμοίου χονδροῦ καὶ βαρέος πηλοῦ εἶναι κατασκευασμένοι καὶ οἱ δύο κότυλοι ἀριθ. 36 καὶ 37 (εἰκ. 7) καὶ τὸ ποτήριον

ἀριθ. 20 (εἰκ. 6). Οἱ κότυλοι ἡμισφαιρικοῦ σχεδὸν σχήματος ἔχουσιν αὐλακωτὴν προχοὴν καὶ ἀντικρὺ ἀπόφυσιν ὀριζοντίως τετραγμένην. Ὁ πρῶτος φέρει λευκοκιτρίνην γάνωσιν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς λίαν ἐστιλβωμένην καὶ ταινίαν γραπτὴν μέλαιναν περὶ τὸ χεῖλος, ὁ δεῦτερος ἐρυθρὰν γάνωσιν ἐκτὸς ἐστιλβωμένην. Τὸ ποτήριον 20 (εἰκ. 6) ἔχει πόδα κωδωνοειδῆ καὶ εἰς τὸ δοχεῖον προχοὴν αὐλα-

Εἰκ. 6. Πήλινα ἀγγεῖα τάφου Πύργου ἐρυθρά.

κωτὴν καὶ ἀντικρὺ ἀπόφυσιν ὀριζοντίως τετραγμένην· καὶ τοῦτο ἔχει γάνωσιν ἐρυθρὰν ἐστιλβωμένην.

Τὰ λοιπὰ κεραμόχρα ἀγγεῖα καὶ σκεύη ἔχουσι τὸν πηλὸν καθαρὸν ἄνευ ἄμμου ἢ λιθαρίων, τὰ τοιχώματα αὐτῶν οὐχὶ παχέα, δι' ὃ καὶ δὲν ἔχουσι τὸ βᾶρος τῶν προηγουμένων. Πάντα σχεδὸν φέρουσιν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν ἀλοιφήν ἢ γάνωσιν λεπτὴν χρώματος κιτρινολεύκου, καὶ ἐπὶ τῆς ἀνοικτῆς ταύτης γανώσεως γραπτὴν γραμμικὴν διακόσμησιν ἐρυθρὰν ἢ ἀποκλίνου-

σαν πρὸς τὸ καστανόχρουν γενομένην διὰ σιδηρούχου ἀργίλλου· ἡ τάξις αὕτη τῶν γραπτῶν ἀγγείων εἶναι γνωστὴ καὶ ἐξ ἄλλων πρωτομινωϊκῶν τάφων¹, καὶ ἐκ κυκλαδικῶν μάλιστα τῆς Σύρου². Τὰ πλεῖστα τούτων εἶναι καὶ ἐστιλβωμένα κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν, οὐχὶ ὅμως μὲ τὴν λαμπρὰν στίλβωσιν ἣν ἔχουσι τὰ χυτρίδια καὶ τὰ κατωτέρω περιγραφησόμενα μαῦρα ὑψίποδα κύπελλα. Ἴνα λάβῃ τις σαφῆ ἰδέαν τοῦ χρωματισμοῦ τῶν ἀγγείων τούτων ἄς ἴδῃ τὸν ἐγχρωμον πίνακα I καὶ II εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ Α. Mosso περὶ τῆς νεολιθικῆς καὶ πρωτομινωϊκῆς ἐποχῆς τῆς Κρήτης³.

3) *Κρατηροειδὲς ἀγγεῖον*. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 (εἰκ. 5) ἀγγεῖον ὕψους 0,225 καὶ πλάτους κατὰ τὸ στόμιον 0,18 εἶναι ἐκ τῶν ὠραιότερων τῆς τάξεως αὐτῆς· ἔχει πόδα εὐρὺν κωδωνοειδῆ συναπτόμενον διὰ πλαστικῆς ταινίας πρὸς γάστραν σφαιροειδῆ κεκομμένην ἄνω· ἐκατέρωθεν ἀντὶ ὧτων ἔχει ζευγὸς τετραμμένων ἀποφύσεων. Ἡ γάνωσις ἔξω μὲν εἶναι ἐρυθρωπῆ ἐντὸς δὲ λευκοκιτρίνη. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν ἔχει διακόσμησιν ἐξ ἐρυθρῶν γραμμῶν διασταυρουμένων καὶ σχηματίζουσῶν πυκνὸν δίκτυον καλύπτον ὀλόκληρον σχεδὸν τὴν ἐπιφάνειαν· καὶ ὁ ποὺς ἔχει πλατεῖαν ἐρυθρὰν ζώνην καὶ εἰς τὸ κατώτατον μέρος τρίγωνον· πλήρη ἢ δικτυωτά.

4) *Οἰνοχόαι*. Αἱ ὑπ' ἀριθ. 5, 8 (εἰκ. 5), 10 (εἰκ. 6), 26, 27, 38, 39 (εἰκ. 7) οἰνοχόαι ἢ πρόχοι ἔχουσι πᾶσαι τοξοειδῆ λαβὴν καὶ στόμα ραμφωτὸν διευθυνόμενον πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἀποτελοῦν αὐλακωτὴν προχοὴν (Schnabelkannen) διαφέρουσι κατὰ τι ἀλλήλων κατὰ τὸ σχῆμα τῆς γάστρας. Αἱ τρεῖς τελευταῖαι φέρουσι μόνον ἐρυθρωπῆν γάνωσιν ἄνευ ἄλλης διακοσμῆσεως, ἐν ᾧ αἱ τέσσαρες πρῶται ἔχουσι γάνωσιν κιτρινωπῆν καὶ ἐπ' αὐτῆς τὴν γραπτὴν ἐρυθρὰν διακόσμησιν. Τὰ ὕψη αὐτῶν εἶναι μεταξὺ τῶν 13-20 ἑκατοστῶν. Ἡ μικρὰ οἰνοχόη ἀριθ. 63 (εἰκ. 9) διακρίνεται τῶν προηγουμένων διὰ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς κατασκευῆς καὶ τὴν χαρακτὴν διακόσμησιν· ἔχει τὴν γάστραν χαμηλὴν, φακόσχημον,

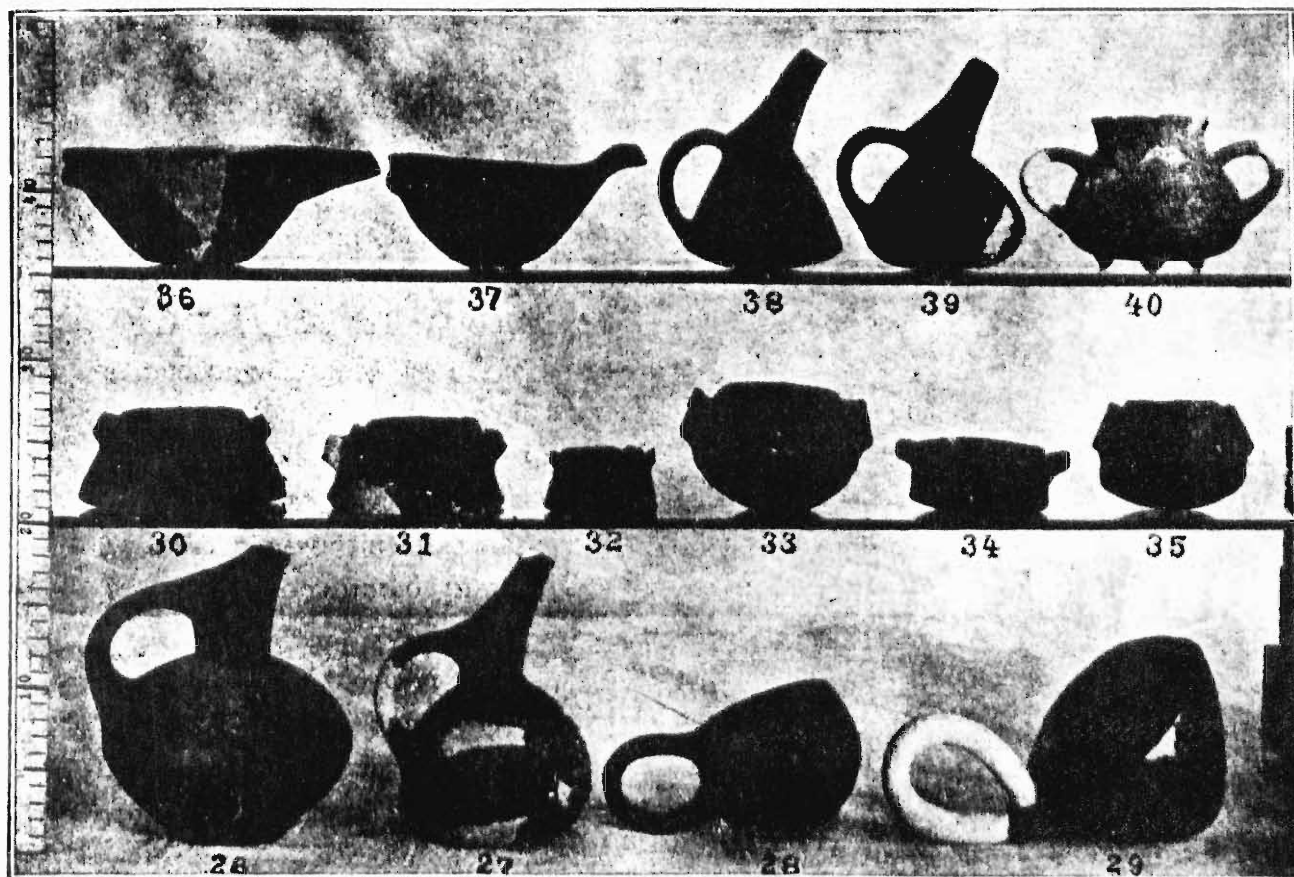
¹ Κουμάσας, Ἀγ. Ὀνουφρίου, Μόχλου.

² Τσοῦντα, Κυκλαδικὰ ἐν Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1899 σελ. 78 ἐξ. Πίν. 8.

³ Α. Mosso, *Ceramica neolitica di Phaestos e vasi dell'epoca minoica primitiva* εἰς τὸ *Monum. antichi dei Lincei* τόμ. XIX, 1908 σελ. 142-216 Πίναξ II. Οὐχὶ ὀρθῶς ὁ Mosso νομίζει νεολιθικὰ 14 τεμάχια τοιούτων ἀγγείων εὐρεθέντα εἰς δοκιμαστικὸν λάκκον τοῦ ἀνακτόρου Φαιστοῦ τὰ εἰκονιζόμενα ἐν τῷ Πίνακι I. Καὶ ἐν Χαιρωνείᾳ εὐρέθησαν πάμπολλα τοιαῦτα ἀγγεῖα ὑπὸ τοῦ κ. Σωτηριάδου (Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1908 σελ. 88-89) τὰ ὁποῖα καὶ ἀπεκάλεσεν αὐτὸς *Χαιρωνεῖα*, παραπλανηθεὶς ὅμως ὑπὸ τῆς μνημονευθείσης πραγματείας τοῦ Mosso λέγει (*Revue des Études Grecques* XXV, 1912 σελ. 289-290) ὅτι τὰ 14 τεμάχια τοῦ Mosso τὰ ἐκ Φαιστοῦ οὐδεμίαν ἔχουσι σχέσιν μὲ τὴν Κρητικὴν κεραμειάν καὶ ὅτι ἀσφαλῶς εἰσῆχθησαν εἰς Κρήτην ἐκ τῆς βορείου Ἑλλάδος. Ὁ κ. Σωτηριάδης δὲν εἶδεν ὅτι εἰς ὅλους τοὺς πρωτομινωϊκοὺς τάφους τῆς Κρήτης Ἀγίου Ὀνουφρίου, Ἀγίας Τριάδος, Κουμάσας κλπ. τὰ ἀγγεῖα τοῦ εἴδους τούτου εὐρίσκονται καὶ πολλὰ καὶ καλά, δὲν ἐνεθνημῆθη δὲ οὔτε τὰ ὁμοία Κυκλαδικὰ.

τόν λαιμόν καί τήν προχοήν κομψότερα καί πᾶσαν τήν ἐξωτερικήν ἐπιφάνειαν καί τήν βᾶσιν ἀκόμη καί τόν λαιμόν καί τήν λαβήν κεκοσμημένα διὰ χαρακτιῶν κανονικῶν γραμμῶν κατὰ συστήματα ἰχθυακανθοειδῆ· τὸ ὕψος αὐτῆς εἶναι 0,11.

5) *Ἄμφορες, σκύφοι.* Ὁ ὑπ' ἀριθ. 4 (εἰκ. 5) ἀμφορεὺς ἢ ὑδρίσκη ἔχει γάστραν ὠοειδῆ, λαιμόν ὑψηλὸν κυλινδρικὸν μὲ χεῖλος ἀναστρεφόμενον πρὸς τὰ

Εἰκ. 7. Πήλινα ἀγγεῖα τάφου Πύργου ἐρυθρά.

ἔξω καί δύο τοξοειδεῖς λαβὰς δριζοντίας. Ἔχει κιτρινωπὴν ἀλοιφήν καί ἐπ' αὐτῆς δύο πλατείας ταινίας μελαίνας διασταυρουμένης χιαστὶ εἰς τὴν γάστραν, εἰς τὸν λαιμόν δύο ἄλλας ταινίας παραλλήλους καί περίξ τοῦ ἐσωτερικοῦ χεῖλους δώδεκα τμήματα ὁμοίων μαύρων ταινιῶν. Οἱ ἀμφορίσκοι ἢ σκύφοι 2 (εἰκ. 5), 13, 17, 18, 19 (εἰκ. 5), 40 (εἰκ. 7) ἔχουσι γάστραν ἀπιοειδῆ, λαιμόν κυλινδρικὸν εὐρυνόμενον πρὸς τὰ ἄνω καί δύο λαβὰς τοξοειδεῖς καθέτους· πάντες φέρουσι γάνωσιν κιτρινωπὴν, καί ἐπ' αὐτῆς τὴν ἐρυθρωπὴν ἐκ ζωνῶν, ταινιῶν καί γραμμῶν

γραφτήν διακόσμησιν. Ὁ ὑπ' ἀριθ. 40 πατεῖ ἐπὶ τριῶν ποδίσκων. Τὰ ὕψη αὐτῶν εἶναι ἀπὸ 8-18 ἑκατ.

Τὰ ὑπολειπόμενα δέκα τρία ἐρυθρὰ ἀγγεῖα καὶ σκευὴ ἔχουσιν ἴδιον ἕκαστον σχῆμα. Τὸ σκεῦος 12 (εἰκ. 6) ἀποτελεῖται ἀπὸ πόδα ὑψηλὸν κοῖλον ἔχοντα κάτω σχῆμα κωδωνοειδές καὶ ἀπὸ δύο ἀνώτους κυάθους κωνικοσχήμους προσκεκολλημένους κατὰ τὴν βᾶσιν των εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ στελέχους τοῦ ποδὸς καὶ μεταξὺ των κατὰ τὸ χεῖλος. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια ἔχει ἀλοιφήν ἐρυθρὰν ἐστιλβωμένην, φέρει δὲ καὶ ὁ εἰς κύαθος (ὁ ἕτερος λείπει ἀποκρουσθεῖς) παραλλήλους ἀβαθεῖς αὐλακας.

Ἄγνωστος εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ σκεύους· ἑκάτερος κύαθος φέρει κάτω δύο τρήματα, τρίτον δὲ τρήμα συγκοινωνεῖ μὲ τὸ στέλεχος, τὸ ὅποιον ἔχει καὶ τοῦτο τρήμα διαμπερές. Τὸ ὀλικὸν ὕψος τοῦ παραδόξου σκεύους εἶναι 0,185.

Τὸ σκεῦος 24 (εἰκ. 5, Πίναξ 1) ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία μηλόσχημα δοχεῖα συγκεκολλημένα καὶ συγκοινωνοῦντα πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὸν κοινὸν λαιμὸν τὸν ἀπολήγοντα ἄνω εἰς ραμφωτὴν προχοὴν αὐλακωτὴν. Τοξοειδὴς λαβὴ συνδέει τὸν λαιμὸν πρὸς τὸ ἐν τῶν δοχείων. Τὸ σκεῦος πατεῖ ἐπὶ τριῶν ραβδωτῶν ποδίσκων ἑνὸς ἐξ ἑκάστου δοχείου· φέρει ἀλοιφήν κιτρινωπὴν, καὶ ἐπ' αὐτῆς διακόσμησιν ἐξ ἐρυθρῶν ζωνῶν· τὸ ὕψος τοῦ σκεύους εἶναι 0,125.

Τὸ ἀγγεῖον 6 (εἰκ. 5) ἔχει τρεῖς μεγάλας λαβάς, κρουνὸν σωληνωτὸν διὰ τοῦ τοιχώματος καὶ πατεῖ ἐπὶ τριῶν ποδίσκων ἐπὶ τῆς κιτρινωπῆς ἀλοιφῆς φέρει εἰς τὸ ἄνω ἡμισυ τῆς γάστρας ἐρυθρὰς δέσμας διασταυρουμένας κατὰ τὰ ἄκρα· ὕψος 0,10.

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 14 (εἰκ. 6) σκεῦος ἔχει χαμηλὸν κωδωνόσχημον πόδα καὶ γάστραν ἡμιωοειδῆ ἔχουσαν ἑννέα ἀνοίγματα παραθυρόσχημα. Τὸ σκεῦος εὐρέθη ἐλλιπές καὶ βεβλαμμένον ἐξ ἰσχυρᾶς καύσεως, δι' ἣν ἀπώλεσε τὴν ἀλοιφήν του, καὶ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ἐσχηματίσθησαν μικραὶ ὀπαι ἐκ τῆς ἀπασβεστώσεως καὶ ἀφανισμοῦ τῶν λιθαρίων τοῦ πηλοῦ· πιθανῶς τὸ σκεῦος ἐδέχετο ἄνθρακας (θυματήριον ἢ τι ἀνάλογον). Τὸ ὕψος του 0,125.

Τὸ δοχεῖον 7 (εἰκ. 5) ἔχει γάστραν ἀπίόσχημον, λαιμὸν χαμηλὸν καὶ τρεῖς λαβάς τοξοειδεῖς· ἔφερον ἀλοιφήν ἐρυθρὰν, καὶ ἐπ' αὐτῆς διὰ στιλβωτῆρος ζώνας ἀμυδρὰς νῦν. Εἰς τὸ ἄνω ἡμισυ τῆς γάστρας φέρει δύο σειρὰς μαστοειδῶν ἐξογκωμάτων διακοσμητικῶν δώδεκα εἰς ἑκατέραν ζώνην· ὕψος 0,12.

Τὸ μικρὸν ἀσκοειδὲς δοχεῖον 23 (εἰκ. 6) ἐκ χονδροῦ καὶ βαρέος πηλοῦ ἔχει τοξοειδῆ λαβὴν ἐνοῦσαν τὴν γάστραν πρὸς τὸν λοξὸν πλατὺν λαιμὸν καὶ πατεῖ ἐπὶ τριῶν ποδίσκων ἐπὶ κιτρινωπῆς ἀλοιφῆς ἔχει ἐρυθρὰν γραμμικὴν διακόσμησιν· ὕψος 0,09.

Τὸ μικρὸν κομφὸν δοχεῖον 15 (εἰκ. 6) ἐξ ἐλαφροῦ κιτρινωποῦ πηλοῦ ἔχει

σφαιρικήν γάστραν, λαιμόν στενόν κυλινδρικήν και τέσσαρας αποφύσεις καμπτομένες, πρὸς τὰ ἄνω και ἐχούσας τὸ τμήμα κατὰ τὴν βάσιν των, και πατεῖ ἐπὶ τριῶν ποδίσκων· σώζει ἐν μέρει γραπτὴν ἐρυθρὰν ἐκ λεπτῶν δικτυωτῶν γραμμῶν και ἐκ ζωνῶν διακόσμησιν· ὕψος 0,08.

Ὁ δίωτος σκύφος 16 (εἰκ. 6) ἔχει τὴν κίτρινωπὴν ἀλοιφήν και ἐπ' αὐτῆς ἐρυθρὰν γραπτὴν διακόσμησιν ἐκ γραμμῶν κατὰ δέσμας· ὕψος 0,08, διάμετρος στομίου 0,06.

Τὸ δοχεῖον 25 (εἰκ. 6) εἶναι τῶν συνήθων εἰς τὴν πρωτομινωϊκὴν ἐποχὴν φέρει δύο αποφύσεις μὲ ζεῖ· υς ὁπῶν ἑκατέραν· σώζει ἐρυθρὰν γάνωσιν ἐστιλβωμένην· ὕψος 0,06.

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 21 (εἰκ. 6) εἶναι ποτήριον ὑψηλὸν εὐρυνόμενον πρὸς τὰ ἄνω· ἔχει δύο αποφύσεις τετρημένας κάτω και δύο ἄλλας ἀντιστοιχοῦς ἄνω· ἔχει γάνωσιν ἐρυθρὰν ἐντὸς και ἔξω· ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια ἔφερε και διακόσμησιν γραμμικήν γενομένην διὰ στιλβωτῆρος ἀμυδρῶς φαινομένην σήμερον· ὕψος 0,10.

Οἱ ἀριθ. 28, 29 (εἰκ. 7) εἶναι δύο ἀρύταιναι ἐκ χονδροῦ και βαρέος πηλοῦ· ἔχουσι λαβὰς ὑπερμεγέθεις και παχείας· ἡ ἀλοιφή των (ἂν εἶχόν ποτε) ἐξηφανίσθη, δὲν ἔχουσι δὲ και οὐδεμίαν ἄλλην διακόσμησιν.

Και τὸ σκεῦος 11 (εἰκ. 6) εἶναι ἐκ χονδροῦ πηλοῦ· ἔχει σχῆμα χελωνοειδές, δύο λαβὰς χονδρὰς ὀριζοντίους, και εἰς τὸ ἄνω θολωτὸν μέρος φέρει τμήματα πολλὰ· δὲν εἶχεν ἢ δὲν ἔσωσεν ἀλοιφήν. Πιθανῶς ἦτο θυμιατήριον ἢ ἀνάλογόν τι οἰκιακὸν ἢ λατρευτικὸν σκεῦος.

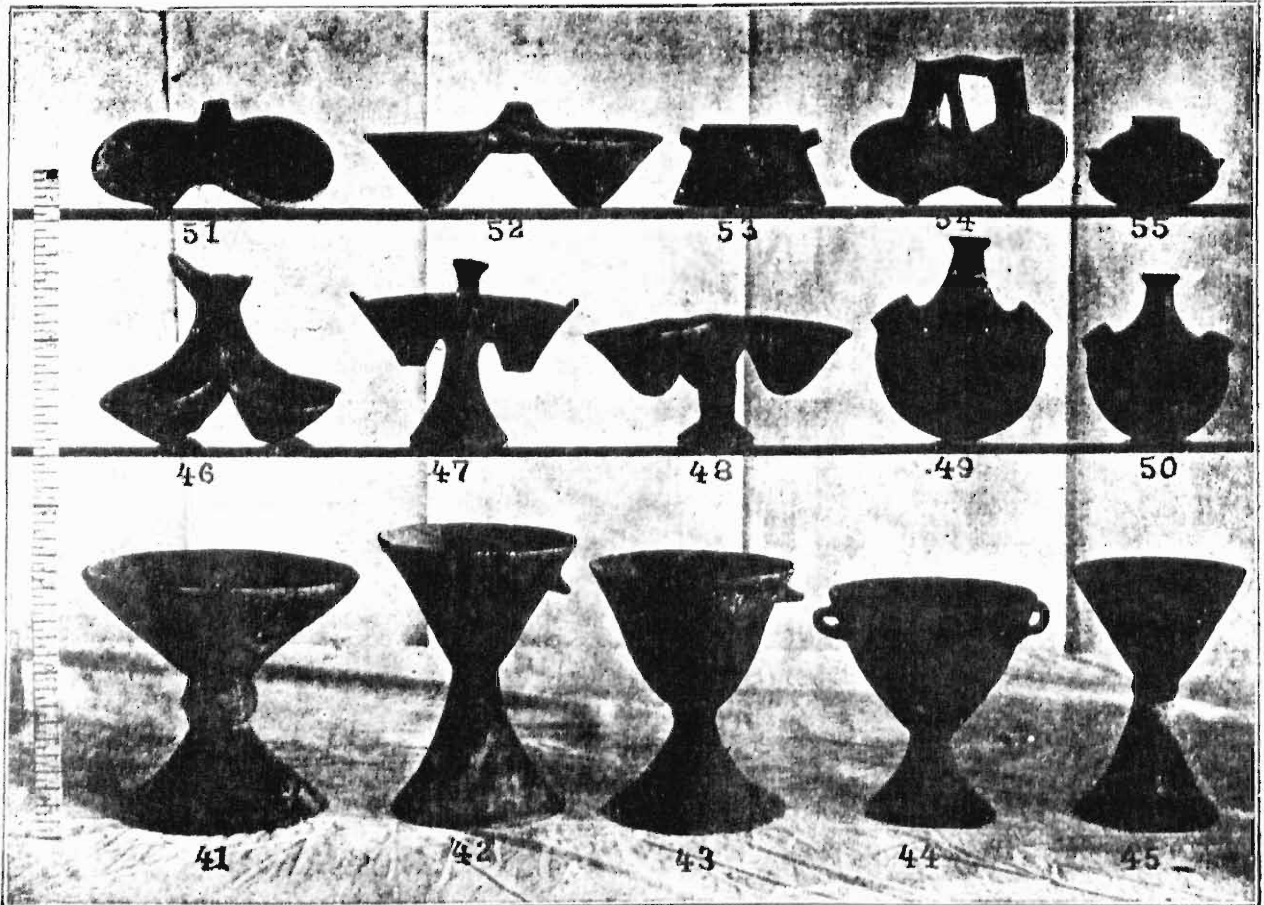
Εἰς οὐδὲν ἐκ τῶν προηγουμένων κεραμόχρων ἀγγείων παρατήρησα σημεῖα τῆς χρήσεως τροχοῦ, μολονότι τινὰ τῶν ἀγγείων τούτων ἔχουσι σχήματα κανονικά και μαρτυροῦσι πρόοδον τῆς κεραμευτικῆς σημαντικῆν.

Δ' ΤΑ ΜΑΥΡΑ ΚΑΠΝΙΣΤΑ ΑΓΓΕΙΑ ΚΑΙ ΣΚΕΥΗ

Τὰ μαῦρα καπνιστὰ ἀγγεῖα και σκευή (εἰκ. 8-12 Πίν. 1, 2) ἀποτελοῦσι τὴν πολυαριθμοτέραν και σημαντικωτέραν τάξιν τῶν εὐρεθέντων ἐν τῷ τάφῳ. Ὡς πρὸς τὴν σύστασιν τοῦ πηλοῦ αὐτῶν λέγομεν ἐκ τῶν προτέρων ὅτι πλὴν δύο ἢ τριῶν, ὧν ὁ πηλὸς εἶναι καθ' ὅλον τὸ πάχος τεφρὸς ἢ μελανωπὸς (*bucchero*), τὰ λοιπὰ ἔχουσι πηλὸν κεραμόχρουν, τοῦ ὁποίου ὁμως αἱ ἐπιφάνειαι εἶναι καπνισμένα, ὥστε παρουσιάζονται κατὰ τὸ μᾶλλον και ἥττον και ταῦτα τεφρόχρα ἢ μελάνωπα (*impasto*).

Και ἡ ποιότης τοῦ πηλοῦ, και ἡ τεχνικὴ τῶν ἀγγείων τούτων και τὰ σχήματα και ἡ χρονολογικὴ κατάταξις αὐτῶν δὲν εἶναι ἢ αὐτὴ εἰς πάντα· δι' ὃ προβαίνομεν κατωτέρω εἰς τὴν περιγραφὴν ἐκάστων κατὰ σειρᾶς.

1) *Σκύφοι πρωτόγονοι.* Οἱ ὑπ' ἀριθ. 102, 108 (εἰκ. 12) σκύφοι φαίνονται οἱ μᾶλλον πρωτόγονοι τῆς δλης τάξεως· ἂν δὲν εὐρίσκοντο μετὰ τῶν ἄλλων ἀγγείων ἀλλὰ κατὰ μόνας, ἠδύνατο κάλλιστα νὰ τοὺς θεωρήσῃ τις ὡς νεολιθικῆς ἐποχῆς· τόσῃν ἔχει ὁμοιότητα καὶ ἡ σύστασις τοῦ πηλοῦ καὶ τὸ σχῆμά των καὶ ἡ τεχνικὴ των πρὸς τὰ νεολιθικὰ τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Φαιστοῦ. Ὁ πηλὸς των

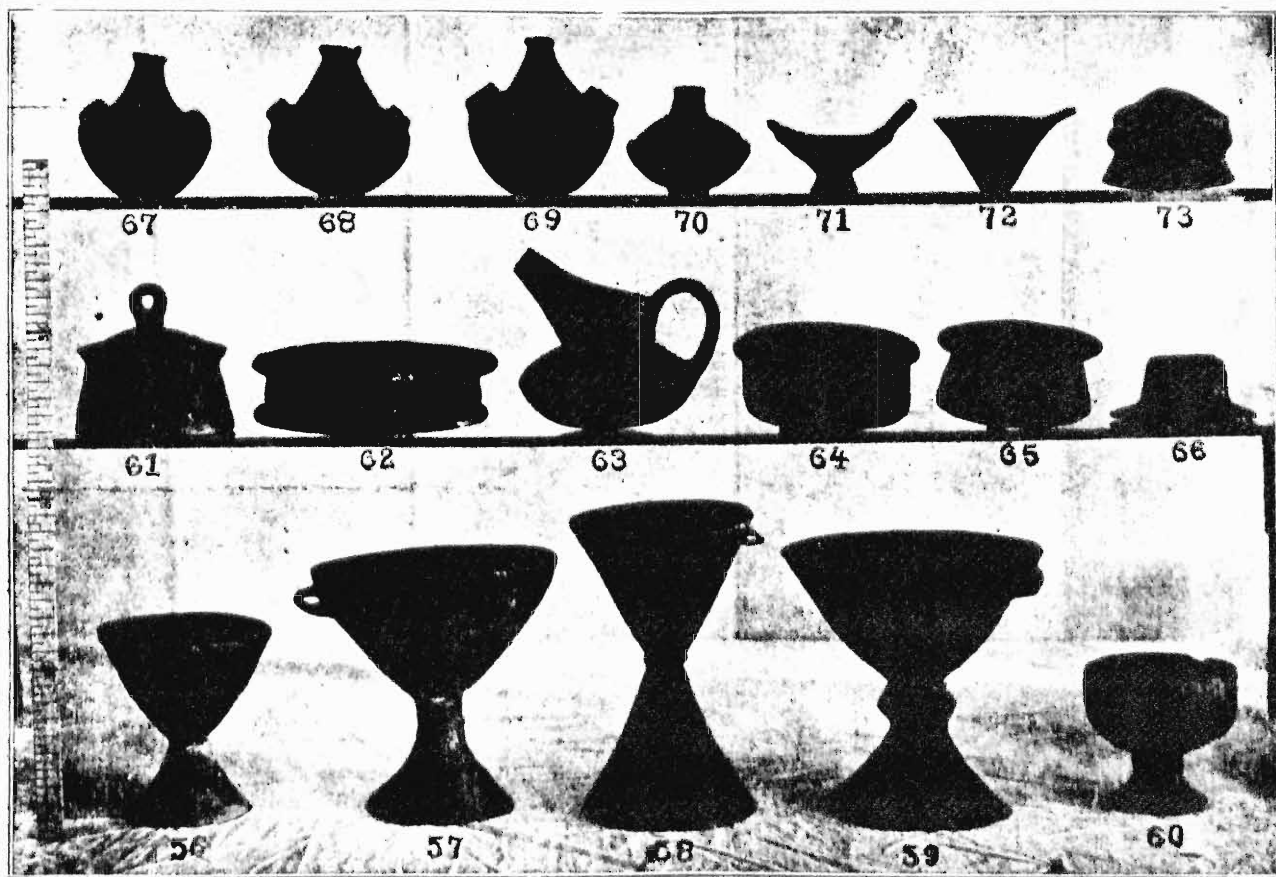

Εἰκ. 8. Πήλινα ἀγγεῖα τάφου Πύργου καπνιστά.

βαρὺς ἀνάμεικτος μετ' ἄμμου καὶ λιθαρῶν οὐχὶ καλῶς ὠπτημένος· ἔχουσιν ἀπόχρωσιν καστανόχρουν προελθοῦσαν ἐξ ἀτελοῦς καπνίσματος (*impasto* ἢ *bucchero italicico*)· ἔχουσι σχῆμα σφαιρικὸν κεκομμένον ἄνω πρὸς ἀποτέλεισιν τοῦ στομίου καὶ ἰσοπεδούμενον κάτω πρὸς σχηματισμὸν μικρᾶς ἐπιπέδου βάσεως. Ὁ πρῶτος φέρει δύο ραβδωτὰς ἀποφύσεις καθέτως τετρημένας, ὁ δεῦτερος δύο ζεύγη ὁμοίων τετρημένων ἀποφύσεων. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνειάν των εἶναι ἐπιμελῶς ἐστιλβωμένη. Ὑψος τοῦ πρώτου 10 ἑκατ. τοῦ δευτέρου 9. Πιθανῶς τὸ σχῆμα

τῶν σκύφων εἶναι μίμησις σκύφου ἐκ κολοκύνθης λαγηνοφόρου, ὅπως τὰ ἐξ αὐτῆς καὶ σήμερον ἐν χρήσει μεταξὺ ἀγροτῶν καὶ ποιμένων ποτήρια τὰ λεγόμενα *κανκιά*.

2) *Δύο μικρὰ δοχεῖα*. Τὰ μικρὰ δοχεῖα 55 (εἰκ. 8) καὶ 104 (εἰκ. 12) εἶναι κατασκευασμένα ἐκ πηλοῦ τεφροῦ καθ' ὅλον τὸ πάχος· τὸ πρῶτον ἔχει σχῆμα φακοειδές, λαιμὸν χαμηλὸν κυλινδρικὸν πρὸς ὑποδοχὴν πώματος, δύο ἀποφύ-

Εἰκ. 9. Πήλινα ἀγγεῖα τάφου Πύργου κανκιστά.

σεις μὲ ζευγὰς τρημάτων ἑκατέραν· ἡ ἐπιφάνειά του εἶναι ἐπιμελέστατα ἐστὶλβωμένη, καπνισμένη μέλαινα· τὸ ἄνω ἡμισὺν ἔχει χαρακτὴν διακόσμησιν ἐκ ζωνῶν καὶ τόξων ἐπαλλήλων· τὸ ὕψος του εἶναι 5 ἑκατ. Τὸ δεύτερον δοχεῖον 104 εἶναι μᾶλλον σφαιρικὸν πλὴν τῆς μικρᾶς ἐπιπέδου βάσεως, ἔχει στόμιον στενὸν μὲ αὐλακα (πατούρα) διὰ τὸ πῶμα καὶ δύο ζεύγη στενῶν ὀπῶν εἰς τὸ χεῖλος· ἡ ἐπιφάνειά του δὲν ἔχει ἢ δὲν διετήρησε στίλβωσιν, ἀλλὰ πληροῦται κατὰ τὰ ἄνω $\frac{2}{3}$ τοῦ ἀγγείου ὑπὸ χαρακτῆς ἀφθόνου διακοσμήσεως ἐκ ζωνῶν, σπειρῶν κατὰ δέσμας, λοξῶν γραμμῶν καὶ στιγμῶν κατὰ ζώνας· τὸ ὕψος του εἶναι 0,065.

3) *Μικρὰ φακοειδῆ δοχεῖα*. Οἱ ἀριθ. 96, 97, 98 (εἰκ. 12) εἶναι χαμηλὰ φακοειδῆ δοχεῖα ἔχοντα στόμιον εὐρύ, ζευγος τετρημένων ἀποφύσεων ἑκατέρωθεν καὶ χεῖλος μικρὸν προέχον. Ὁ ἐρυθρωπὸς τῶν πηλὸς εἶναι ἐπιπολαίως καπνισμένος καὶ σήμερον φαίνονται βαθεὰ τεφρὰ οὐδεμίαν διακόσμησιν φέρουσιν τὰ ὕψη τῶν εἶναι 4-5 ἑκατοστά.

4) *Πώματα χυτρῶν*. Τὰ ὑπ' ἀριθ. 86, 87, 88 (εἰκ. 12) θεωρῶ ὡς πώματα χυτρῶν ὁ πηλὸς τῶν εἶναι χονδρὸς καὶ βαρὺς, καπνισμένος δὲ ἐπιπολαίως. Τὸ σχῆμα τοῦ μὲν πρώτου εἶναι μᾶλλον δισκοειδές, τῶν δὲ ἄλλων δύο εἶναι ἐλαφρῶς κυρτὸν ἄνω εἰς τὸ μέσον τῆς ἄνω ἐπιφανείας φέρουσι λαβὴν δακτυλοειδῆ· τὸ πρῶτον φέρει καὶ σχοινοειδῆ πλαστικὴν διακόσμησιν, τὸ δὲ δεύτερον καὶ τρεῖς ἀποφύσεις ἀτρήτους. Ἡ διάμετρος αὐτῶν κατὰ σειρὰν εἶναι 0,23, 0,195, 0,15. Ὅμοια σκεύη ἔχουσιν εὐρεθῆ εἰς πρωτομινωϊκοὺς τάφους Μεσαρᾶς (Κουμάσα, Πορτί, Ἀγ. Τριάδα¹, Μόχλον², Σφουγγαρά³ παρὰ τὰ Γουρνιά) ὅτι εἶναι πώματα χυτρῶν εἶμαι βέβαιος καὶ ἐκ τοῦ σχήματος καὶ τῆς ἐπιμελεστέρας ἄνωθεν διακοσμήσεως καὶ τῆς κυρτότητος, καὶ οὐχὶ τρυβλία οὐδὲ ὀπωροδόχα πινάκια (Fruit-stands), ὡς ὑπέθεσάν τινες. Ὅμοια κατὰ τὸ σχῆμα ἐγγώρια σκεπάσματα χυτρῶν πῆλινα εἶδον πολλάκις εἰς ὄρεινὰ χωρία πρὶν εἰσαχθῶσι καὶ γενικευθῶσι τὰ νέα ἐκ Γαλλίας καὶ ἀλλαχόθεν εἰσαγόμενα πῆλινα τσουκάλια, τὰ ὁποῖα κατήγγησαν τὰ ἐγγώρια Θρασηνιώτικα καὶ μετ' αὐτῶν καὶ τὰ σκεπάσματά των. Τὸ περίεργον μόνον εἶναι ὅτι εἰς τοὺς τάφους αὐτοὺς δὲν εὐρέθησαν καὶ αἱ σχετικαὶ χύτραι· ἀλλ' ἴσως ὁ λόγος εἶναι ὅτι αὐταὶ θὰ ἐθραύσθησαν καὶ τὰ τεμάχια τῶν ἀγροῖκα καὶ ἀδιακόσμητα ὄντα δὲν ἐπέσυραν τὴν προσοχὴν τῶν ἀρχαιολόγων· πόδες τοῦλάχιστον χυτρῶν πηλίνων εὐρίσκονται συχνὰ εἰς τὰς ἀνασκαφάς, ἀλλ' οὐδεὶς προσέχει εἰς αὐτοὺς.

5) *Σφαιρικὰ ἀγγεῖα*. Τὰ πέντε πρωτοφανῆ ἀγγεῖα 49, 50 (εἰκ. 8), 67, 68, 69 (εἰκ. 9) ἔχουσι σφαιρικὴν σχεδὸν γάστραν, λαιμὸν κωνοειδῆ ἀπολήγοντα εἰς στόμιον στενόν, οὗ πέριξ χεῖλος λεπτόν. Ὁ πηλὸς τῶν ἀρκετὰ χονδρὸς καὶ βαρὺς εἶναι ἐρυθρωπὸς, ἀλλ' εἶναι καπνισμένος καὶ μελανωπὸς καὶ ἀστίλδωτος· μόνον τὸ ὑπ' ἀριθ. 67 δὲν ἔχει ἢ δὲν διετήρησε τὸ κάπνισμα, δι' ὃ εἶναι κεραμόχρουν. Πάντα ἔχουσιν ἀνὰ δύο ραβδοσχήμους ἀποφύσεις κατὰ τοὺς ὤμους τετρημένας πρὸς ἀνάρτησιν ἀπὸ μηρίνου. Καθ' ὄλην τὴν ἐπιφάνειαν φέρουσι χαρὰκτὴν γραμμικὴν διακόσμησιν κατὰ συστήματα χωριζόμενα διὰ βαθυτέρων δια-

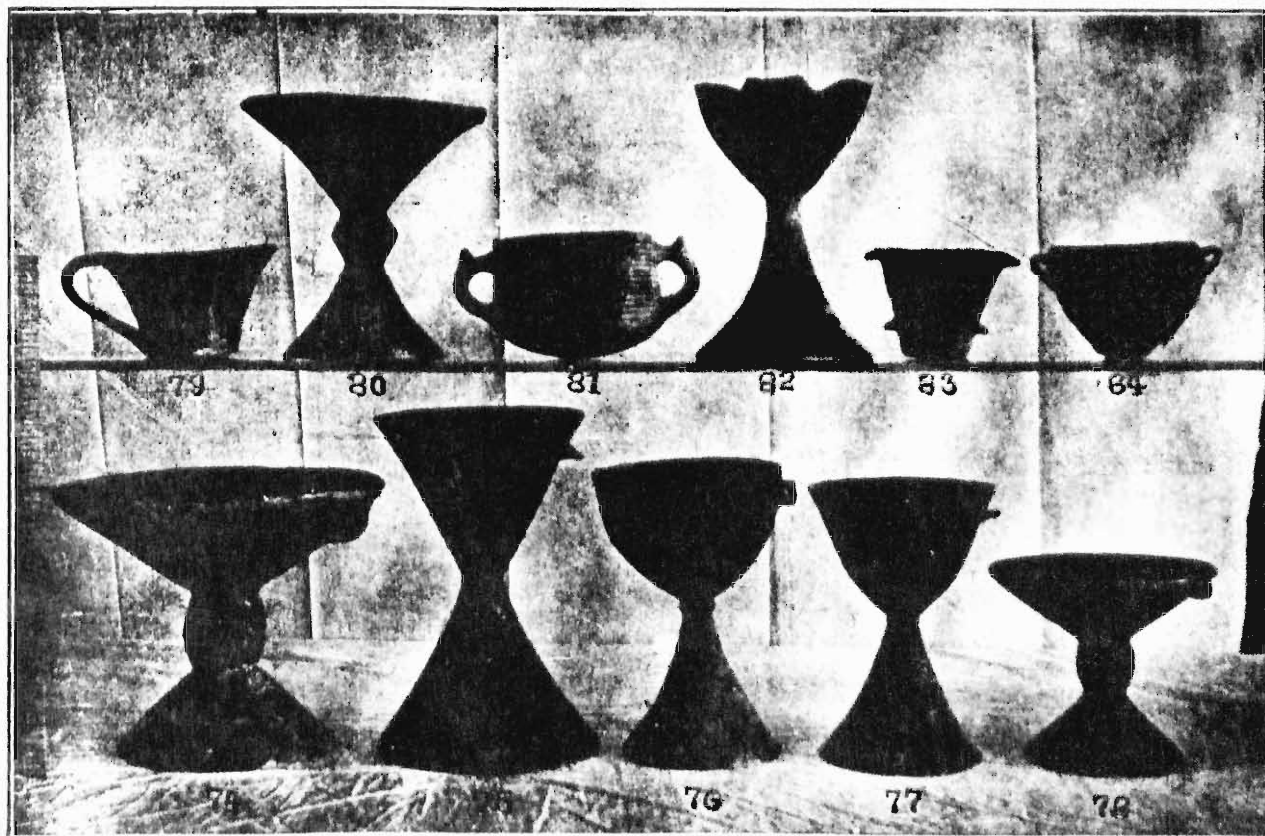
¹ F. Hallherr, Rapporto sugli scavi della Missione arch. Italiana ad Haglia Triada ed a Festo nell'anno 1904 in *Memor. R. Istituto Lombardo* τόμ. XXI σελ. 236 ἐξ.

² R. B. Seager, *Exploration in the island of Mochlos*, 1912 σελ. 8 εἰκ. 4.

³ Edith Hall, *Excavation in Eastern Crete, Sphoungarss*, Philadelphia 1902 σελ. 50 ἀριθ. 8 σημ. 2 εἰκ. 22 F καὶ Harriet Boyd, *Gournia*, Philadelphia σελ. 56 εἰκ. 37. a.

χωριστικῶν γραμμῶν εἰς τὸν λαιμὸν ἔχουσι χαρακτὰς ἐπαλλήλους ζώνας. Τὰ ὕψη αὐτῶν εἶναι ἀπὸ 8-12 ἑκατοστά.

6) *Δίδυμον σκεῦος*. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 54 (εἰκ. 8) διπλοῦν σκεῦος ἀποτελεῖται ἐκ δύο μικρῶν ἀγγείων ἐχόντων σχῆμα πεπιεσμένης σφαίρας, συγκοινωνούντων ἀλλήλοις διὰ τῆς κοιλίας καὶ ἐχόντων λαιμοὺς κρουνοειδεῖς λοξοῦς· τοξοειδῆς λαβὴ κοινὴ ἐκφύεται ἐκ τῆς συναρμογῆς τῶν δύο ἀγγείων καὶ προσκολλᾶται

Εἰκ. 10. Πήλινα ἀγγεῖα τάφου Πύργου καπνιστά.

ἄνω εἰς ἀπόφυσιν ραβδωτὴν ἐνοῦσαν τοὺς δύο λαιμούς. Ἐκάτερον δοχεῖον πατεῖ ἐπὶ δύο ποδίσκων· ὁ πηλὸς εἶναι καπνισμένος ἔχων σήμερον ἀπόχρωσιν τεφροχρουν· φαίνονται καὶ ἴχνη ἀμυδρᾶς γραμμικῆς διακοσμῆσεως διὰ στυλβωτῆρος· τὸ ὕψος εἶναι 0,115.

7) *Κύαθοι ἀπλοῖ καὶ πολλαπλοῖ*. Οἱ ἀριθμοὶ 46, 47, 48, 51, 52 (εἰκ. 8), 71, 72 (εἰκ. 10), 107 (εἰκ. 12) εἶναι κύαθοι κατὰ μόναν ἢ κατὰ συμπλέγματα ὁμοιάζοντες ἀλλήλοις κατὰ τὸ σχῆμα, τὸν πηλὸν καὶ τὴν χαρακτὴν διακόσμησιν: ἰδὲ ἀριθ. 47, 48 εἰς τὸν Πίν. 1. Ὁ πηλὸς τῶν εἶναι ἀρκετὰ χονδρὸς καὶ

βαρὺς καὶ μαυρισμένος διὰ καπνίσματος καὶ ἐστιλβωμένος ἢ χαρακτὴ των διακόσμησις σύγκειται ἐκ βαθειῶν ἀπλῶν ἢ ζητοειδῶν καὶ τεθλασμένων γραμμῶν κατὰ συστήματα κυκλικὰ περιθέοντα τοὺς κυάθους καὶ τὰ στελέχη αὐτῶν. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 47 εἶναι τὸ μᾶλλον ἀξιοπερίεργον· ὁμοιάζει πρὸς γυναικεῖον εἰδώλιον κωδωνοειδὲς κάτω καὶ ἔχον ἀντὶ χειρῶν τοὺς δύο κωνικοὺς κυάθους· ἄνω ἔχει ἀπόφυσιν πλακωτὴν φαινομένην ὡς κεφαλὴν τοῦ εἰδωλίου· ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ τοῦ νώτου ἀνέρπει πλαστικὸν ζώδιον κερασφόρον· τὸ ὕψος του εἶναι 0,11. Τὸ 46 ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσαρας κυάθους συνηνωμένους εἰς στέλεχος τετράπλευρον πυραμοειδῶς ὑψούμενον καὶ ἀπολήγον ἄνω εἰς κοίλωμα μετ' ἀποφύσεως· ὕψος 0,11. Τὸ 48 ἔχει τρεῖς κυάθους συνηνωμένους ὑπεράνω ραβδωτοῦ στελέχους ἔχοντος πόδα ἐπιπεδόκυρτον· ὕψος 0,07. Τὰ 51, 52 ἀποτελοῦνται ἐκ δύο κυάθων ἐκάτερον συνηνωμένων κατὰ τρόπον σημερινῆς κοινῆς ἀλατοδόχης· ἐκάτερον σκεῦος ἔχει πλακωτὴν ἀπόφυσιν ἐπέχουσαν θέσιν λαβῆς. Ἐκ τῶν τριῶν ἄλλων ἀπλῶν κυάθων ὁ ὑπ' ἀριθ. 71 διαφέρει τῶν λοιπῶν κατὰ τοῦτο ὅτι ἔχει πόδα, λαβὴν κρικοειδῆ καὶ ἀντικρὺ δύο διακοσμητικὰς ἀποφύσεις.

8) **Πυξίδες.** Οἱ ἀριθ. 53 (εἰκ. 8), 62 (εἰκ. 9) εἶναι πυξίδες· ὁ χονδρὸς κεραμόχρους πηλὸς των εἶναι ἐστιλβωμένος καὶ καπνισμένος· εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν φέρουσι χαρακτὴν γραμμικὴν διακόσμησιν μετὰ χαρακτῶν βαθυτέρων γραμμῶν. Ἡ πρώτη ἔχουσα ὕψος 5 ἑκατ. ἔχει σχῆμα κολούρου κώνου μὲ δύο ἀποφύσεις τετρημένας καὶ χεῖλος ἔνθα προσηρμόζετο τὸ πῶμα καθ' ὃν τρόπον εἴπομεν προηγουμένως εἰς τὰ χυτρίδια 9, 30 κλπ. Ἡ δευτέρα (Πίν. 1) ἔχει σχῆμα σκαφοειδὲς ἢ ἐλλειψοειδὲς καὶ διατηρεῖ καὶ τὸ πῶμα, τὸ ὁποῖον καλύπτει ὀλόκληρον πλὴν τοῦ προέχοντος πυθμένος τὸ σκαφοειδὲς δοχεῖον· δύο ζεύγη τρημάτων ἀντιστοιχῶν εἰς τὸ πῶμα καὶ τὸν πυθμένα τοῦ δοχείου ἐχρησίμευον πρὸς σύνδεσιν αὐτῶν διὰ νήματος. Τὸ ὕψος τῆς πυξίδος εἶναι 0,04, τὸ μῆκος 0,15 καὶ τὸ πλάτος κατὰ τὸ μέσον 0,095.

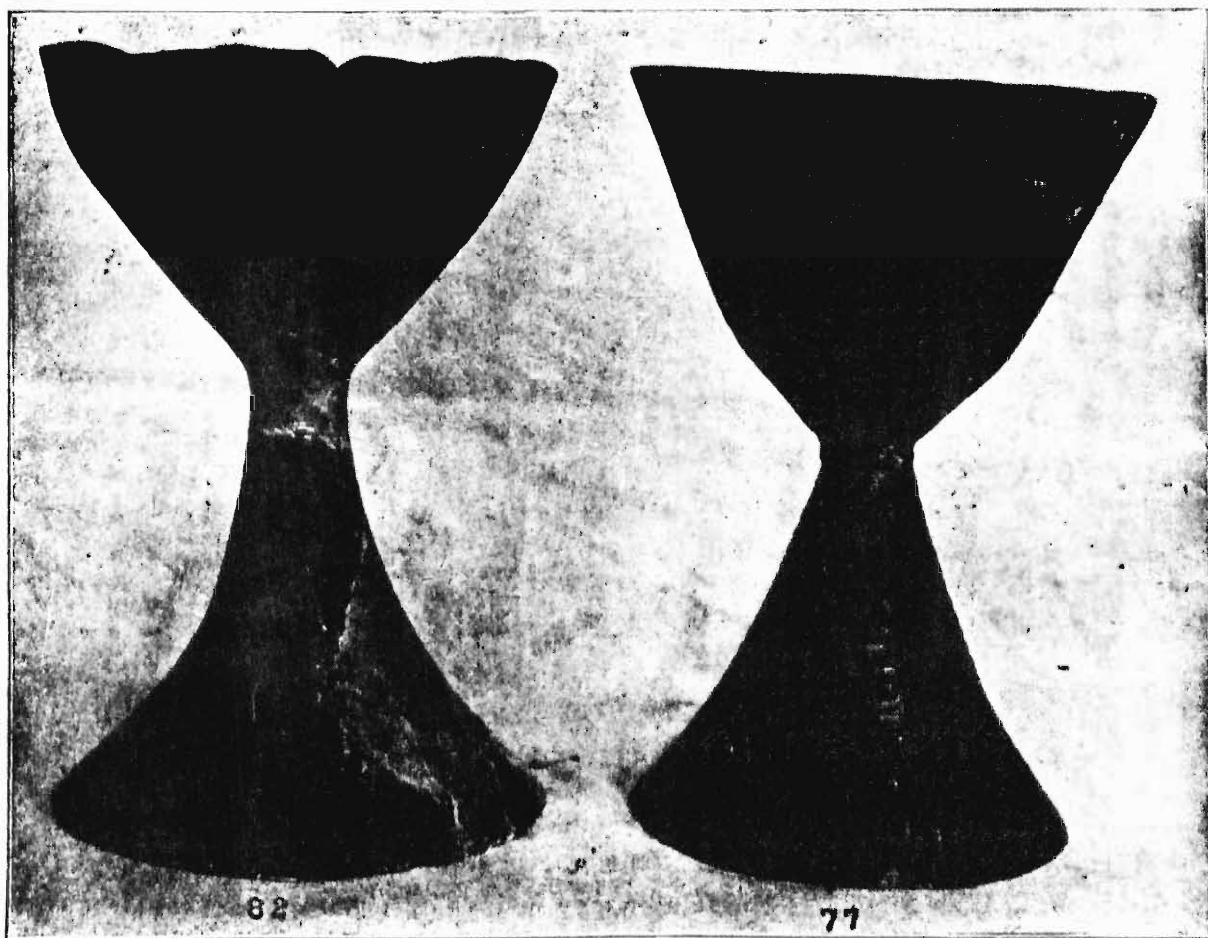
9) **Πῶματα πυξίδων.** Οἱ ἀριθ. 61, 64, 65, 66 (εἰκ. 9) εἶναι πῶματα ἄλλων πυξίδων καὶ τούτων ὁ πηλὸς εἶναι διὰ καπνίσματος μαυρισμένος ἐντὸς καὶ ἐκτὸς εἰς τὴν ἐπιφάνειαν· οἱ τρεῖς τελευταῖοι φέρουσι καὶ χαρακτὴν διακόσμησιν ἄνω καὶ εἰς τὰ πλάγια τοιχώματα ἐκ ζωνῶν, ζητοειδῶν γραμμῶν καὶ κύκλων· τὸ ὑπ' ἀριθ. 61 ὑψηλότερον καὶ κυρτὸν ἄνω καταλήγει εἰς κρικοειδῆ λαβὴν, καὶ ἀντὶ χαρακτῆς διακοσμήσεως φέρει διακόσμησιν διὰ στιλβωτῆρος, ἧς ἀμυδρὰ μόνον ἴχνη φαίνονται, ὅταν τις παρατηρήσῃ ἀπὸ πλησίον τὸ ἀγγεῖον.

Καὶ οἱ ἀριθ. 100, 101 (εἰκ. 12) εἶναι μικρὰ πῶματα δοχείων ἐκ καπνισμένου πηλοῦ ἐστιλβωμένα ἄνω. Τὸ 101 εἶναι πῶμα στρογγύλης πυξίδος ἢ χυτρίδιου κυρτὸν ἄνω μὲ δύο ἀποφύσεις τετρημένας, τὸ δὲ ἄλλο εἶναι πῶμα σκεύους ἐκ δύο κυαθίσκων καὶ τοῦτο ἀπολήγει εἰς δύο ἀποφύσεις τετρημένας. Καὶ ὁ

ἀριθμὸς 99 (εἰκ. 12) εἶναι μικρὸν πῶμα ἡμισφαιρικὸν καπνισμένον ἀμελῶς· φέρει κόμβον εἰς τὴν κορυφὴν καὶ περὶξ τέσσαρας τετρημένας ἀποφύσεις.

Τὸ 70 (εἰκ. 9) εἶναι μικρὸν φακόσχημον δοχεῖον καπνιστόν· ἔχει λαιμὸν κυλινδρικὸν στενόν, καὶ κατὰ τὸ μέσον τῆς γάστρας τέσσαρας συμμετρικὰς ἀποφύσεις τετρημένας.

10) *Σκύφοι δῖωτοι*. Τὰ 81, 84 (εἰκ. 10), 85 (εἰκ. 12) εἶναι σκύφοι δῖω-

Εἰκ. 11. Δύο πήλινα κύπελλα τάφου Πύργου καπνιστά.

τοι ἐκ πηλοῦ ἐστιλβωμένου καὶ καπνισμένου. Ὁ πρῶτος (ὑψὸς 0,095) φέρει εἰς μὲν τὸν κυρτὸν πυθμένα διακόσμησιν ἐκ ζωνῶν γενομένην διὰ στιλβωτῆρος, εἰς δὲ τὸ ἄλλο τοίχωμα παραλλήλους χαρακτὰς αὐλακας· ὁ δεύτερος (ὑψὸς 0,09) ἔχει μικρὰ ὠτα καὶ δύο ραγοειδεῖς ἀποφύσεις παρὰ τὸ στόμιον, σῶζει δ' ἐξωτερικῶς καὶ ἴχνη γραμμικῆς διὰ στιλβωτῆρος διακοσμήσεως· ὁ τρίτος ἐκ βαρυτέρου πηλοῦ οὐδεμίαν ἄλλην διακόσμησιν φέρει πλὴν τῆς ἰσχυρᾶς στιλβώσεως

ἔξωθεν ὕψος 0,065. Τὰ ὄτια τοῦ λίαν ἀνεπτυγμένα ὡσεὶ κανθάρου ἑλληνικοῦ.

11) **Ποτήρια.** Τὸ 83 (εἰκ. 10) εἶναι ποτήριον ὁμοιον κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν διάταξιν τῶν τεσσάρων ἀποφύσεων πρὸς τὸ 21, ἀλλ' ἔχει τοιχώματα παχέα καὶ εἶναι ἐξαιρετικῶς βαρὺ· εἶναι ἰσχυρῶς ἐστιλβωμένον ἐντὸς καὶ ἐκτὸς καὶ φέρει καὶ αὐλακώσεις διακοσμητικὰς εἰς τὸ κάτω μέρος· καπνισμένον τεφροχρουν· ὕψος 0,08.

Τὸ 79 (εἰκ. 10) εἶναι ποτήριον μόνωτον ἔχον καλῶς ἐστιλβωμένην τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν καὶ καπνισμένον μελανωπὸν ἢ ταινιώδης λαβὴ τοῦ, ἢ κομπότης τοῦ σχήματος καὶ ὁ σχηματισμὸς τοῦ χεῖλους δι' ἀναδιπλώσεως μαρτυρεῖ μίμησιν μεταλλικοῦ προτύπου· ἔχει ὕψος ἑννέα ἑκατ. καὶ διάμετρον στομίου 15 ἑκατοστῶν.

Οἱ ἀριθ. 91, 92, 93, 94 (εἰκ. 12) εἶναι τέσσαρα ὅμοια κατὰ τὸ σχῆμα ἄνωτα ποτήρια ἢ κύαθοι ἔχοντες προέχουσαν αὐλακωτὴν προχοήν. Εἶναι ἐστιλβωμένα καὶ καπνιστὰ ἄνευ ἄλλης διακοσμήσεως. Τὸ πρῶτον ἔχει εἰς τὸ χεῖλος μικρὰν τετρημένην ἀπόφυσιν, τὰ ἄλλα τρία ἔχουσιν εἰς τὰ τοιχώματα ἄνω παρὰ τὸ στόμιον δύο ζεύγη τρημάτων ἀντιστοιχῶν ἑκαδτον· τὰ ὕψη αὐτῶν εἶναι μεταξὺ 3-6 ἑκατοστῶν.

Ὁ ἀριθ. 95 (εἰκ. 12) εἶναι χαμηλὸν δοχεῖον μετ' αὐλακωτῆς προχοῆς προεχούσης ἐκ τοῦ χεῖλους· εἶναι ἐστιλβωμένον καὶ καπνισμένον· τὸ ὕψος τοῦ εἶναι 0,035 καὶ ἡ διάμετρος τοῦ στομίου 0,10.

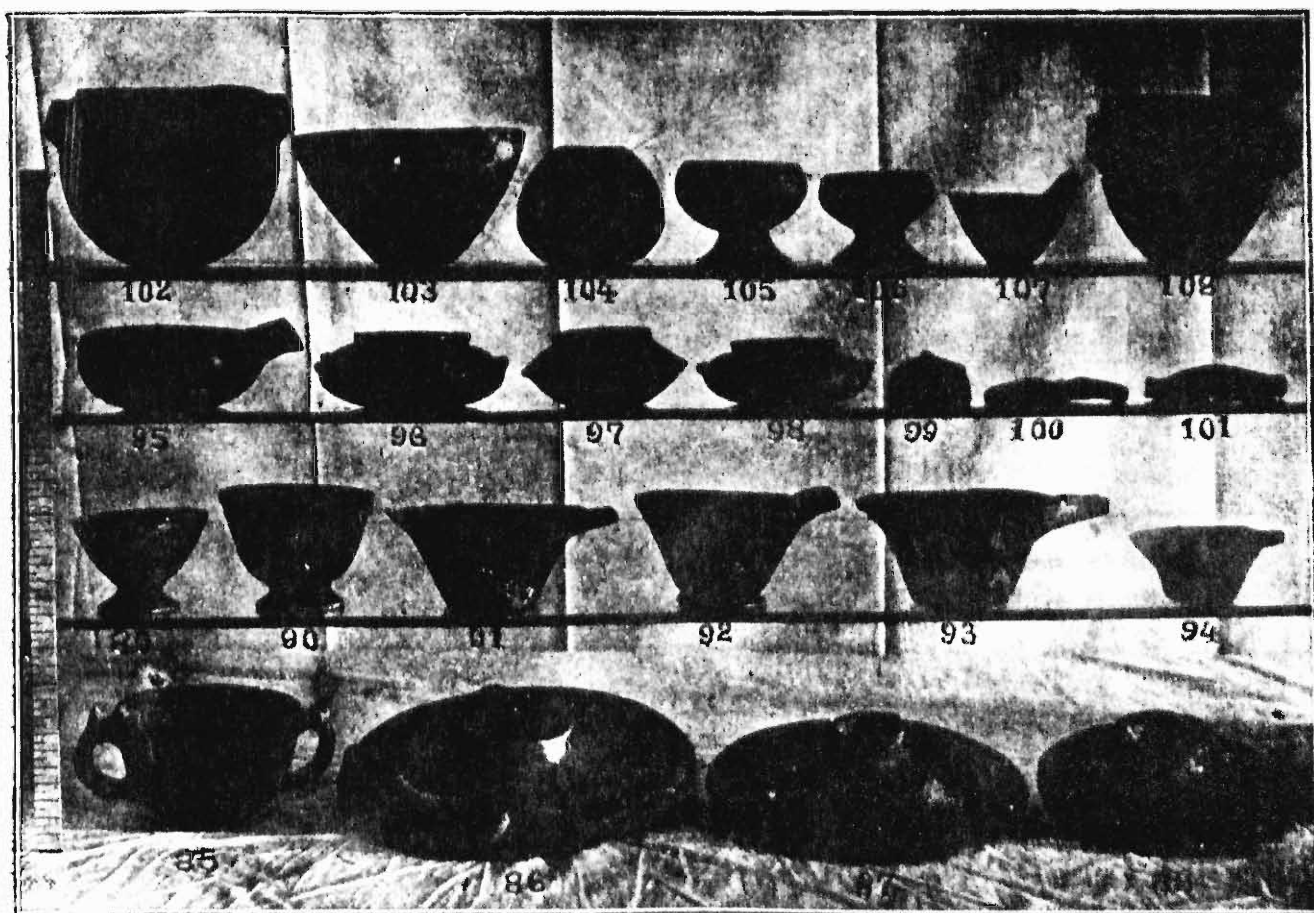
Ε΄ ΤΑ ΥΨΙΠΟΔΑ ΣΚΕΥΗ

Ἡ χαρακτηριστικωτέρα τάξις τῶν πηλίνων τοῦ τάφου Πύργου εἶναι τὰ ὑψίποδα σκεύη, ἃ περιγράφομεν κατωτέρω.

α΄. **Ὀπωροδόχαι.** Τὰ ὑπ' ἀριθ. 3 (εἰκ. 5), 41 (εἰκ. 8), 59 (εἰκ. 9), 74, 78, 80 (εἰκ. 10) δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν ὀπωροδόχαι· ἔχουσι περίπου τὸ αὐτὸ σχῆμα, ἦτοι ἄνω δοχεῖον τρυβλιόσχημον βαθύτερον ἢ ἀβαθέστερον καὶ κάτω πόδα κοῖλον ἀνοιγόμενον καὶ συνδεόμενον πρὸς τὸ δοχεῖον διὰ σφαιρουμένου ἐξογκώματος πρὸς λαβὴν. Μόνον τὸ πρῶτον (ἀριθ. 3) ἔχει ἀλοιφήν ζωηρὰν ἐρυθρὰν ἐστιλβωμένην ἐντὸς καὶ ἐκτὸς. Τὰ λοιπὰ ἔχουσιν ἐπίσης ἐστιλβωμένας τὰς ἐπιφανείας καὶ εἶναι καπνισμένα καὶ μαυρισμένα ἐπιπολαίως. Τὰ ὕψη αὐτῶν εἶναι ἀπὸ 15-20 ἑκατ. Φέρουσιν εἰς τὴν μίαν πλευρὰν τοῦ δοχείου ἀπόφυσιν ἐπιμήκη ὀριζοντίαν τετρημένην κατὰ μῆκος, τὸ δὲ 80 ἀντὶ ἀποφύσεως ἔχει κεκομμένον τὸ χεῖλος εἰς πρόχυσιν.

β΄. **Τὰ κύπελλα.** Οἱ ἀριθ. 22 (εἰκ. 6), 42, 43, 44, 45 (εἰκ. 8), 56, 57, 58 (εἰκ. 9), 75, 76, 77, 82 (εἰκ. 10) εἶναι κύπελλα ὑψίποδα ὁμοιάζοντα πρὸς τὰ

σημερινά *δισκοπότρηρα* τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Εἶναι τὰ ἐπιμελέστερον καὶ τεχνικώτερον κατεσκευασμένα ἀγγεῖα τοῦ τάφου. Τὸ λαγαρὸν καὶ κομψὸν αὐτῶν σχῆμα, τὰ λεπτὰ τοιχώματά των καὶ ἡ ἐν γένει ἐμφάνισις των μαρτυροῦσι μίμησιν μεταλλικῶν προτύπων. Μόνον τὸ πρῶτον (ἀριθ. 22) τὸ καὶ μικρότερον εἶναι κεραμόχρουν ἔχον γραπτὴν μέλαιναν δικτυωτὴν διακόσμησιν εἰς τὴν γάστραν

Εἰκ. 12. Πήλινα ἀγγεῖα τάφου Πύργου καπνιστά.

καὶ μελαίνας γραμμὰς εἰς τὸν πόδα. Πάντα τὰ ἄλλα εἶναι μέλινα ἢ βαθέως τεφρὰ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς διὰ καπνίσματος. Ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς καὶ διακοσμήσεως τῶν κυπέλλων τούτων εἶναι περίπου ὁ ἐξῆς· ἀφ' οὗ ἐπλάσθησαν τὰ ἀγγεῖα ἐκ πηλοῦ καλῶς καθαρισμένου, ὠπτήθησαν εἰς ἰσχυρὰν πυρὰν ὀξειδοῦσαν (*cuisson oxydante*), ὕστερον δὲ χαμηλωθείσης τῆς θερμοκρασίας τῆς καμίνου ἐκαπνίσθησαν ἐπὶ ὥρας, καὶ οὕτως προσέλαβον τὴν μέλαιναν ἢ τεφρόχρουν ἐπιφάνειαν, ἥτις ἀναλόγως τῆς μεζονος ἢ ἐλάσσονος διαρκείας καὶ ἐντάσεως τοῦ καπνίσματος εἶναι παχύτερα ἢ λεπτοτέρα καὶ ἔχει ἔντονον ἢ ἄτονον τὸ μαύρισμα

Ἰδιάζον τῶν κυπέλλων αὐτῶν εἶναι καὶ ἡ διὰ στυλβωτῆρος διακόσμησις τῆς ἐξωτερικῆς τῶν ἐπιφανείας, οἷα φαίνεται μάλιστα εἰς τὰ ἀγγεῖα 77 καὶ 82 τῆς εἰκόνας 11, καὶ εἰς τὰ 44 καὶ 77 τοῦ Πίν. 2· φέροντες δηλ. τὸν λεπτὸν στυλβωτῆρα (brunissoir)² ἐπὶ τῆς λείας ἀλλ' ἀμαυρᾶς ἐπιφανείας καὶ πιέζοντες αὐτὸν ἰσχυρότερον παρῆγον συνεχῆ ἢ γραμμικὴν διακόσμησιν στυλβωτέραν καὶ μελαντέραν τῆς ἄλλης ἐπιφανείας, καὶ οὕτως ἡ στυλβωτὴ διακόσμησις παρουσιάζεται ὡσεὶ ἐγένετο διὰ μέλανος χρώματος· ἡ ἰσχυροτέρα αὕτη πίεσις τοῦ στυλβωτῆρος ἀφίνει ἀβαθεῖς αὐλακας φαινομένας διὰ φακοῦ καὶ ἐνίοτε καὶ διὰ γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ.

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 42 κύπελλον ἔχει εἰς τὸ τοίχωμα τοῦ δοχείου μικρὰν κερατοειδῆ ἀπόφυσιν τετραμήνην ἢ καπνιστὴ του ἐπιφάνεια εἶναι ἐν μέρει ἀποχρωματισμένη, ἀλλ' ἐν τούτοις διακρίνεται ἡ λεπτοτάτη διὰ στυλβωτῆρος γραμμικὴ του διακόσμησις· τὸ ὕψος του εἶναι 0,165· εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἀρμογῆς τοῦ ποδὸς μὲ τὸ δοχεῖον φέρει διακοσμητικὰς αὐλακωτὰς ζώνας ἀφανεῖς σχεδὸν διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀλλ' αἰσθητὰς διὰ τῆς ἀφῆς.

Τὸ 43 εἶναι ἐκ τῶν κομψοτέρων τῆς τάξεώς του· ὁ πούς του εἶναι χαμηλότερος καὶ ἀνοικτότερος ἔχων καὶ τὰς αὐλακώσεις· ἔχει τό τε δοχεῖον καὶ ὁ πούς τὴν διὰ στυλβωτῆρος διακόσμησιν· ἔχει καὶ τὴν μικρὰν κερατοειδῆ τετραμήνην ἀπόφυσιν· τὸ ὕψος του εἶναι 0,15.

Τὸ 44 (ιδὲ καὶ Πίν. 2) ἔχει μικρότερον τὸν πόδα ἐν σχέσει πρὸς τὸ δοχεῖον ἀντὶ ἀποφύσεως ἔχει δύο ἄκομψα ἐν σχήματι θηλειᾶς ὠτία· σώζει καλῶς τὴν διὰ στυλβωτῆρος διακόσμησιν τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ δοχείου ἐκ ζωνῶν καὶ γραμμῶν κατὰ δέσμας συναντωμένων καὶ συνεχῆ στυλβωσιν εἰς τὸ κατώτερον μέρος τοῦ δοχείου· ὕψος 0,14.

Τὸ 45 ἔχει ἀποβάλει καὶ τὴν στυλβωσιν καὶ τὴν ἄλλην διὰ στυλβωτῆρος διακόσμησιν, ἧς ἴχνη μόνον φαίνονται κατὰ τὴν βᾶσιν, ἔχει καὶ τὸν πλαστικὸν δακτύλιον κατὰ τὴν συναρμογὴν καὶ κατωτέρω αὐλακώσεις ἀβαθεῖς· εἰς τὴν κωδωνοειδῆ βᾶσιν ἔχει πέντε τρήματα ἐπιμήκη· ὕψος 0,155.

Τὸ 56 εἶναι τὸ μικρότερον τῆς σειρᾶς· σώζει καὶ τὴν συνεχῆ καὶ τὴν γραμμικὴν ἐκ καθέτων στυλβωσιν παραλλήλων γραμμῶν καὶ εἰς τὸ δοχεῖον καὶ εἰς τὸν πόδα· ἔχει καὶ τὰς αὐλακωτὰς ζώνας· ὕψος 0,11.

Τὸ 57 ἔχει μικρὸν τὸν πόδα καὶ μέγα τὸ δοχεῖον· φέρει ὠτίον ἐν σχήματι θηλειᾶς· διατηρεῖ τὴν στυλβωτὴν διακόσμησιν ἐκ ζωνῶν καὶ γραμμῶν· ὕψος 0,15.

¹ Περὶ τῆς τεχνικῆς ταύτης τῶν προϊστορικῶν ἀγγείων ἴδε τὸ βιβλίον τοῦ L. Franchet, Rapport sur une mission en Crète et en Egypte, Recherches techniques Paris 1916 (Extrait des Nouvelles archives des missions scientifiques fasc. 15) σελ. 14 καὶ 18.

² Αὐτόθι σελ. 16.

Τὸ 58 ἔχει ἰσομεγέθη καὶ κωνόσχημα τὸν πόδα καὶ τὸ δοχεῖον καὶ ἔχει καὶ τὸν πλαστικὸν δακτύλιον τῆς συναρμογῆς καὶ τὰς διακοσμητικὰς αὐλακώσεις ὑπὸ τοῦτον· ἡ καπνιστὴ ἐπιφάνεια ἔχει ἀποχρωματισθῆ καὶ λάβει ἀπόχρωσιν ἀνοικτοῦ τεφροῦ· ἔχει τὴν μικρὰν τετρημένην ἀπόφυσιν ὕψος 0,175.

Τὸ 75 εἶναι τὸ μέγιστον τῆς τάξεώς του· ὁ πούς καὶ τὸ δοχεῖον κωνοειδῆ καὶ μάλιστα ὁ πούς εἶναι μεγαλύτερος τοῦ δοχείου καὶ ἔχει καὶ τὰς διακοσμητικὰς αὐλακωτὰς ζώνας· διατηρεῖ καλῶς τὴν ἐστιλβωμένην συνεχῆ διακόσμησιν καὶ ἀμυδρὰν τὴν γραμμικὴν ἐξ εὐθειῶν καὶ τεθλασμένων γραμμῶν λεπτοτάτων ἔχει καὶ τὴν τετρημένην μικρὰν κερατοειδῆ ἀπόφυσιν ὕψος 0,27.

Τὸ 76 ἔχει ἰδιά τινα γνωρίσματα, ἦτοι δοχεῖον σχεδὸν ἡμισφαιρικόν, ἀπόφυσιν πλακωτὴν κάθετον τετρημένην, φέρει δὲ καὶ τὰς διακοσμητικὰς αὐλακωτὰς ζώνας οὐχὶ εἰς τὸν πόδα ἀλλὰ κάτωθι τοῦ χεῖλους· διατηρεῖ ἐν μέρει τὴν συνεχῆ εἰς τὸ δοχεῖον στιλβωσιν καὶ τὴν γραμμικὴν εἰς τὸν πόδα διακόσμησιν καὶ ἔχει ὕψος 0,22.

Τὸ 77 ἐκ τῶν κομποτέρων τῆς τάξεως (ιδεὲ εἰκ. 11 καὶ Π(ν. 2)· ὁ πούς του κωνόσχημος, τὸ δὲ δοχεῖον κωδωνόσχημον ὁ πούς του φέρει πολλὰς αὐλακωτὰς ζώνας· διατηρεῖ τὴν μέλαιναν καπνιστὴν ἐπιφάνειαν καὶ τὴν στιλβωσιν εἰς λαμπρὰν κατάστασιν, ὡς καὶ τὴν γραμμικὴν στιλβωτὴν διακόσμησιν ἐκ γραμμῶν λοξῶν κατὰ δέσμας καὶ ἐκ τεθλασμένων· ἔχει καὶ τὴν συνήθη μικρὰν ὀξυκόρυφον ἀπόφυσιν τετρημένην τὸ ὕψος 0,21.

Τὸ 82 (εἰκ. 11) εἶναι ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων· ὁ πούς κωδωνόσχημος κάτω ἀνατείνεται εἰς στέλεχος λαγαρόν, τὸ δὲ δοχεῖον πτυχοῦται κατὰ τὸ στόμιον ἐν εἶδει μεταλλικοῦ ἀγγείου καὶ ἀποτελεῖ πέντε στόματα ἢ ἐκροάς· ἡ καπνιστὴ του ἐπιφάνεια ἔχει λάβει ἀπόχρωσιν βαθέος τεφροῦ, ἐφ' ἧς ἢ διὰ στιλβωτῆρος γενομένη μελαντέρα διακόσμησις ἐκ ζωνῶν γραμμικῶν ἢ ταινιωδῶν στερεῖται ὠτίου ἢ ἀποφύσεως. Εἰς τὸ ἀγγεῖον τοῦτο εἶναι καταφανεστάτη ἢ ἀντιγραφὴ μεταλλικοῦ προτύπου· ὕψος 0,205.

γ'. **Μικρὰ ποτήρια.** Ὑπολείπονται πέντε ἀνωτα μικρὰ ποτήρια ἢ κύαθοι τὰ ὑπ' ἀριθ. 60 (εἰκ. 9), 89, 90, 105, 106 (εἰκ. 12). Ἔχουσι πόδα κυρτόν, κοῖλον δοχεῖον κωδωνόσχημον καὶ εἶναι καὶ ταῦτα μαῦρα ἢ τεφρὰ καπνιστά· τὰ ὕψη αὐτῶν εἶναι 5-8 ἑκατ. Οὐδεμίαν ἔχουσιν διακόσμησιν πλὴν τῆς στιλβώσεως συνεχοῦς μάλιστα εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν.

Τὰ ἀγγεῖα τῶν ἀνωτέρω τριῶν τάξεων α, β, γ ἦτοι αἱ ὀπωροδόχαι, τὰ κύπελλα καὶ τὰ ποτήρια ἔχουσι πολλὰς ὁμοιότητας καὶ ἀναλογίας κατὰ τὴν κατασκευὴν τὰ σχήματα καὶ τὴν ἐν γένει ἐμφάνισιν των πρὸς τὰ συνήθως λεγόμενα **Μινύεια** (ὑπὸ τινων Λύδια) ἀγγεῖα¹ εὑρεθέντα εἰς Ὀρχομενὸν τῆς Βοιωτίας ὑπὸ τοῦ Σλειμαν καὶ τῆς Βαυαρικῆς ἀποστολῆς², εἰς Φυλακωπὴν³, εἰς Ἀσπίδα

τοῦ Ἄργους⁴, εἰς τὴν VI πόλιν τῆς Τροίας⁵, εἰς διάφορα σημεῖα τῆς Στερεᾶς ἀπὸ Ὀρχομενοῦ μέχρι Θεσσαλίας καὶ μάλιστα εἰς Λιανοκλάδι⁶, εἰς πολλὰ μέρη τῆς νοτίου Ἑλλάδος καὶ τῶν νήσων⁷, ἦτοι Ἀττικὴν, Ἐλευσίνα, Μεγαρίδα, τάφον Ἀκροπόλεως Μυκηνῶν, Κάμπον Λακωνίας, Λευκάδα καὶ Πάρον.

Ἐν Κρήτῃ ἔχομεν ὁμοιον ὑψίπουν κύπελλον καὶ τεμάχια ἄλλων ἐξ ἀνασκαφῆς τοῦ συναδέλφου Χατζιδάκι εἰς τὸ Σπήλαιον Ἀρκαλοχωρίου⁸, εὔρε δὲ καὶ ὁ κ. Seager ὁμοιον κύπελλον καὶ ποτήρια μικρότερα εἰς τὴν Βασιλικὴν⁹.

Ἡ διαφορὰ τῶν Κρητικῶν ἀπὸ τὰ Μινύεια τῆς ἄλλης Ἑλλάδος εἶναι ὅτι τὰ Κρητικὰ ἔχουσιν (οὐχὶ πάντα) καὶ τὴν διὰ στιλβωτῆρος διακόσμησιν, ἐν ᾧ τὰ τῶν ἄλλων μερῶν δὲν ἔχουσι τοιαύτην. Σημαντικώτερα ὅμως εἶναι ἡ χρονολογικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν Κρητικῶν καὶ τῶν ἐκ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος Μινυείων· τὰ Κρητικὰ δηλ. καὶ τοῦ Πύργου καὶ τῆς Βασιλικῆς καὶ τοῦ Ἀρκαλοχωρίου ἀνήκουσιν ἀσφαλῶς εἰς τὴν πρωτομινωϊκὴν ἐποχὴν (ὁ κ. Seager εὔρε τὰ τῆς Βασιλικῆς εἰς στρώμα παλαιότερον τῶν λεγομένων *παρδαλωτῶν* (mottled ware), ἐν ᾧ τὰ Μινύεια τῆς Ἑλλάδος τίθενται ὑπὸ τῶν εὑρετῶν καὶ τῶν πραγματευθέντων περὶ αὐτῶν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς δηλ. εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν θηκοειδῶν τάφων τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν ἢ μικρόν τι παλαιότερον· μόνον τὰ τῆς Φυλακωπῆς ἀνάγει ὁ κ. Dawkins εἰς τὴν μεσομινωϊκὴν, παρατηρῶν ὅτι συνευρίσκοντο μὲ Κρητικὰ Καμαραϊκὰ ἀγγεῖα. Ἡ σπουδαία αὕτη χρονολογικὴ διαφορὰ τῶν Κρητικῶν ἀπὸ τὰ λοιπά, καὶ ἡ παρατήρησις ὅτι τὰ Κρητικὰ, ἐν ᾧ εἶναι παλαιότερα, εἶναι τεχνικώτερα καὶ φέρουσι καὶ τὴν ἰδιάζουσαν διὰ στιλβωτῆρος διακόσμησιν, μᾶς κάμνει νὰ ὑποθέσω-

¹ Περὶ τούτων διὰ μακρῶν ἐπραγματεύθη καὶ λεπτομερῶς περιέγραψεν αὐτὰ ὁ Forsdyke εἰς τὸ Journal of Hell. Studies XXXIV (1914) σελ. 126 - 156 εἰς ἄρθρον ἐπιγραφόμενον The Pottery called Minyan ware, καὶ κατόπιν συμπληρωτικῶς ὁ V. Gordon Childe εἰς τὸ αὐτὸ J. H. St. XXXV, 1915 σελ. 196 - 207 ἔχων ὑπ' ὄψιν τοῦ μάλιστα τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Σωτηριάδου εὑρεθέντα παρὰ τὸ Δραχμάνι εἰς θέσεις Πιπέρη, Γιαννακοπούλου καὶ Ἁγ. Μαρίναν.

² Bulle, Orchomenos εἰς τὸ Abhandl. der philos.-philol. Klasse der Bayer. Akad. der Wissensch. XXIV Band, München 1907 σελ. 9, 15, 93.

³ Dawkins and Droop, Excavations at Phylakopi εἰς B. S. A. XVII (1910 - 1911) σελ. 16 - 18.

⁴ W. Vollgraff, Fouilles d'Argos εἰς τὸ B. Corr. Hell. XXX (1906) σελ. 1 - 45.

⁵ Schliemann, Ilios σελ. 538, 587 Troja und Ilion 246, 265, 290.

⁶ Wace and Thompson, Prehistoric Thessaly, Cambridge 1912 σελ. 185 καὶ 186 - 187 καὶ Τσοῦντα, Προϊστορ. Ἀκροπόλις Σέσκλου καὶ Διμηγίου Ἀθην. 1908 σελ. 260 εἰκ. 40, 42, 45.

⁷ Περὶ τούτων ἰδὲ τὴν πραγματείαν τοῦ Forsdyke σελ. 126 - 129 καὶ τῆς Prehis! Thessaly σελ. 159, 186, 194, 222, 226, 229.

⁸ Ἐδημοσιεύθησαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ B. S. A. XIX (1912 - 1913) σελ. 85 - 47 εἰκ. 3, 4.

⁹ R. B. Seager, Excavations at Vassiliki σελ. 211 - 212 εἰκ. 2. Ἄφθονα τεμάχια τοιούτων ἀμαυρῶν καὶ μὲ στιλβωτὰ γραμμικὰ θέματα ἀγγείων εὔρεν ὁ κ. Evans εἰς πρωτομινωϊκὰ στρώματα τῆς δυτικῆς ἀλῆς τοῦ ἀνακτόρου Κνωσοῦ (B. S. A. X σελ. 21 ἔξ. καὶ εἰκ. 8) καὶ ὁ Fl. Pertie ἐν Ἀθύδῳ εἰς στρώμα I. Δυναστείας (Ἄβυδος II σελ. 38), τὰ ὅποια θεωρεῖ Κρητικὰ.

μεν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦλάχιστον τῶν μέχρι τοῦδε ἐγνωσμένων ὅτι τὰ Κρητικὰ εἶναι πιθανῶς καὶ τὰ πρότυπα τῶν λοιπῶν, καὶ ὅτι τὰ ἐκτὸς τῆς Κρήτης

Εἰκ. 13. Τὸ τροχί.

εὐρεθέντα θὰ εἶναι ἀπομιμήσεις ἐπαρχιωτικαὶ τῶν Κρητικῶν ὑστερογενεῖς¹.

¹ Τὴν θεωρίαν τοῦ Forsdyke ὅτι τὰ Μινωῖα τῆς Ἑλλάδος κατάγονται ἐκ τῆς Τροίας VI ἐπαρκῶς ἀνέτρεψεν ὁ Childs εἰς τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ἄρθρον.

Ἡ κομψότης καὶ τελειότης τῶν Κρητικῶν αὐτῶν ἀγγείων μάλιστα τῶν κυπέλλων φαίνεται σχεδὸν ἀνεξήγητος ἄνευ τῆς χρήσεως τοῦ κεραμικοῦ τροχοῦ. Εἰς τὴν ἐξακριβωσιν τοῦ πράγματος πολὺ ἐπροσέξαμεν καὶ ἐγὼ καὶ ὁ συνάδελφος κ. Χατζιδάκις καὶ δὴ ὁ εἰδικώτατος καὶ ἐμπειρότατος περὶ τὴν τεχνικὴν τῶν πηλίνων ἀγγείων κ. Franchet, ὅστις καὶ τὰ τοῦ Ἀρκαλοχωρίου ἐξήτασεν ἐν τῷ Μουσεῖῳ, ὅτε πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εὐρίσκετο ἐνταῦθα, καὶ τεμάχια ἐκ τοῦ τάφου Πύργου, ἃ ὑπέβαλον αὐτῷ τελευταῖον πρὸς ἐξέτασιν. Κατελήξαμεν δὲ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι κυρίως μὲν τροχοῦ (tour), ὅλον μετεχειρίζοντο οἱ Κρητες ἀπὸ τῆς μεσομινωϊκῆς ἐποχῆς, δὲν ἐγένετο χρήσις κατὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ἀγγείων τούτων, ἐπειδὴ ὁμως καὶ εἰς τὰ τοῦ Ἀρκαλοχωρίου φαίνονται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν κυπέλλων τροχιαὶ τινες¹ οὐχὶ κανονικαὶ οὐδὲ παράλληλοι πάντοτε οὐδ' ὀριζόντιοι πᾶσαι οὐδὲ συνεχεῖς καθ' ὅλην τὴν περιφέρειαν, ὁμοιαὶ δὲ παρατηροῦνται καὶ εἰς τινὰ τῶν κυπέλλων Πύργου, εἶναι πιθανώτατον ὅτι ἔκαμαν χρήσιν ἀτελεστεροῦ τινὸς καὶ στοιχειώδους **τροχίου**, tournette, ὡς τὸ ὀνομάζει ὁ κ. Franchet², καὶ δὴ ἄνευ στελέχους περιστροφῆς καὶ χειροκινήτου. Τοιοῦτου τινὸς τροχίου κάμνουσι χρήσιν καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ οἱ κεραμεῖς **Θραψανοὶ ἢ Θραψανιώτες** (ἐκ τοῦ χωρίου Θραψανῶ τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος) κατὰ τὴν κατασκευὴν τῶν πίθων οἱ μεταβαίνοντες καθ' ἕκαστον ἰθὺς εἰς διάφορα μέρη τῆς νήσου καθ' ὀμάδας καὶ ἐγκαθιστῶντες τὰ κεραμευτικὰ τῶν ἐργοστάσια· τὸ καλοῦσι **τροχι**³ (κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν κυρίως ποδοκίνητον **τροχόν**, δι' οὗ κατασκευάζουσι τὰ πολλαπλᾶ ἄλλα πῆλινα ἀγγεῖα)· τὸ τροχι αὐτὸ θέτει εἰς κίνησιν διὰ τῆς χειρὸς βοηθὸς ἐργάτης καλούμενος **τροχάρις**, καθ' ὃν χρόνον ὁ πιθαράς (ὁ μᾶστορας) κατασκευάζει τὸν πίθον, ὡς φαίνεται τὸ πρᾶγμα εἰς τὴν εἰκόνα 13. Πιθανώτατα τὸ τροχίον τοῦ πρωτομινωϊκοῦ κεραμέως τοῦ κατασκευάσαντος τὰ κύπελλα Πύργου ἦτο ἀκόμη ἀτελεστερον, στερούμενον καὶ στελέχους τῆς περιστροφῆς (τὸ **ἀρδάκι** ὡς λέγεται ἐν Κρήτῃ), καὶ διὰ τοῦτο καὶ αἱ φαινόμενα τροχιαὶ εἶναι τόσον ἀκανόνιστοι καὶ οὐχὶ συνεχεῖς.

ΣΤ' ΤΑ ΕΙΔΩΛΑ

Ἄξια προσοχῆς εἶναι καὶ τὰ λίθινα εἶδωλα τοῦ τάφου Πύργου. Εὐρέθησαν ἐν τῇ νεκρικῇ ἐπιχώσει μεταξὺ τῶν λαρνάκων καὶ παρ' αὐτάς. Συνέλεξα τὸ ὅλον ὁκτὼ τὰ ἐν τῇ εἰκόνι 14, ἀλλ' ὑπῆρχον καὶ τινὰ ἄλλα κατακερματισθέντα

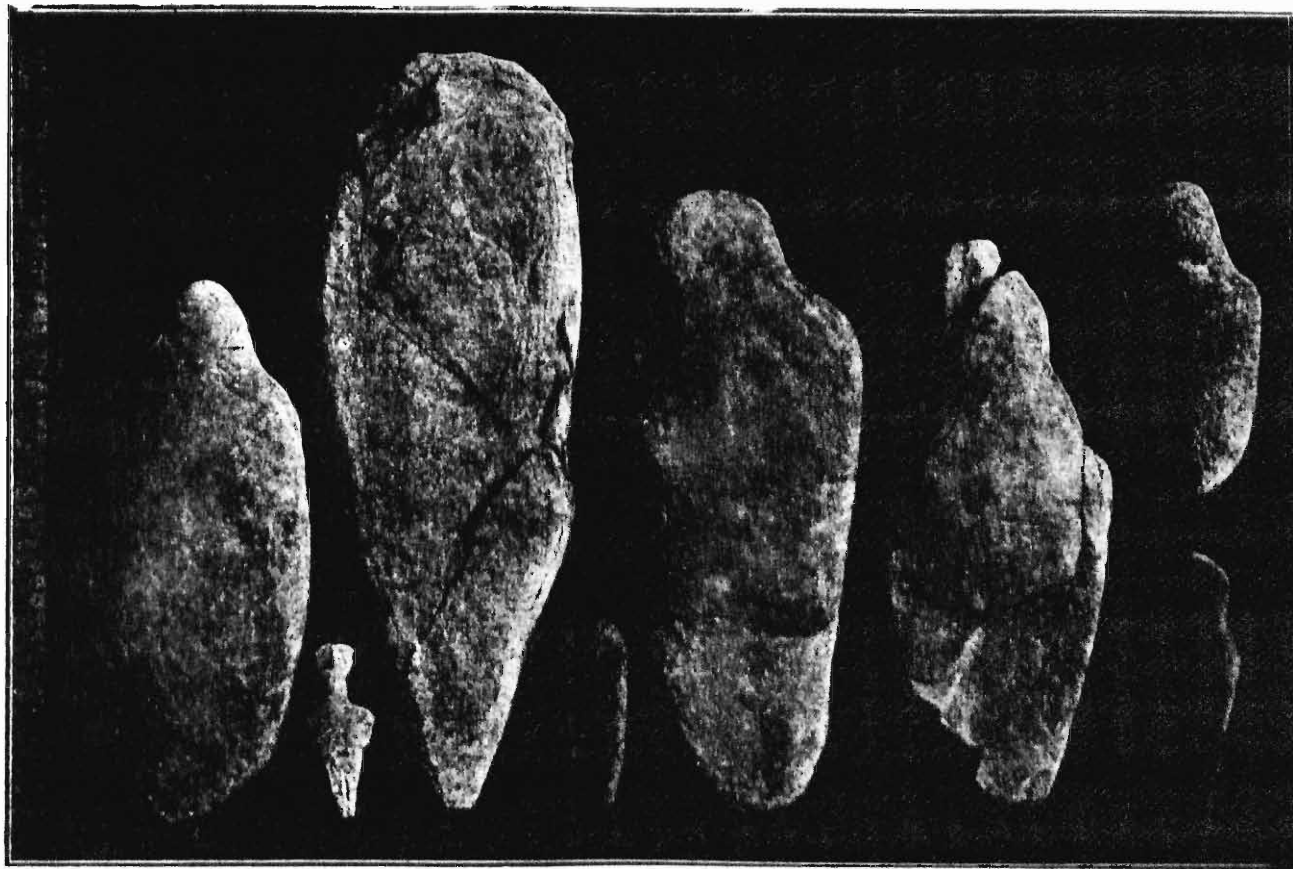
¹ Ἴδε τὰς τροχιάς αὐτάς εἰς τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ἄρθρον τοῦ κ. Χατζιδάκις σελ. 40 εἰκ. 5.

² Rapport etc. σελ. 18 καὶ μετὰ στελέχους σελ. 50 εἰκ. 8.

³ Ἴδὲ εἰκόνα τροχίου Κρητικοῦ εἰς τὸ Rapport τοῦ Franchet σελ. 50 εἰκ. 30 καὶ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν τροχίων σελ. 52 εἰκ. 4.

κατὰ τὰς προηγουμένας ἀναμειξεις καὶ ἀνασκαλεύσεις τοῦ νεκρικοῦ στρώματος, διότι παρετήρησα καὶ μερικὰ τεμάχια ἐκ τοῦ αὐτοῦ πρασινωποῦ εὐθραύστου σχιστολίθου, ἐξ οὗ εἶναι κατεσκευασμένα τὰ τέσσαρα μεγάλα τῆς εἰκόνας.

Τὰ εἶδωλα ταῦτα τελοῦσιν ἐν τοῖς τάφοις τῆς Κρήτης τὸν αὐτὸν σκοπὸν, ὅν καὶ τὰ γνωστότατα μαρμάρινα εἶδωλα τὰ εὐρισκόμενα τόσον συχνὰ εἰς τοὺς τάφους τῶν Κυκλάδων καὶ διὰ τοῦτο Κυκλαδικὰ εἶδωλα λεγόμενα. Τοιαῦτα

Εἰκ. 14. Τὰ λίθινα εἶδωλα τάφου Πύργου.

εἶδωλα εἴτε ἐκ Κυκλάδων εἰσαχθέντα, ὡς δεικνύει τὸ εἶδος τοῦ μαρμαροῦ καὶ τὸ σχῆμα αὐτῶν, εἴτε καὶ ἐν Κρήτῃ κατασκευασθέντα ἐκ λευκοῦ συνήθως ἀσβεστολίθου ποιηθέντα εὐρέθησαν ἀρκετὰ καὶ ἐν Κρήτῃ εἰς πρωτομινωϊκοὺς τάφους, ἦτοι εἰς Ἅγιον Ὀνούφριον καὶ Σητεῖαν¹, εἰς Κουμάσαν², Πλάτανον, Πορτί

¹ A. Evans, *Cretan Pictographs*, London 1895 σελ. 125 - 128 εἰκ. 124 - 134.

² Ἐν τοιοῦτον ἀπεικονίσθη ὑπὸ A. Moaso, *Excursioni nel Mediterraneo* Milano 1907 εἰκ. 120 καὶ τοῦ αὐτοῦ *Preistoria I.* Milano 1910 εἰκ. 118.

κλπ. Ἡ εἰς τοὺς τάφους τῶν Κυκλάδων καὶ τῆς Κρήτης κατάθεσις τῶν εἰδώλων αὐτῶν θὰ εἶχε θρησκευτικὸν λόγον, καὶ πιθανῶς θὰ εἰκονίζωσι θεότητα προστατεύουσαν τοὺς νεκροὺς¹.

Ἐκ τῶν εἰδώλων τοῦ τάφου Πύργου τὸ μᾶλλον ἀνεπτυγμένον καὶ ἀνθρωπόμορφον καὶ τοῖς Κυκλαδικοῖς ὅμοιον εἶναι τὸ μικρὸν τὸ δεύτερον ἐξ ἀριστερῶν εἶναι ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου πλακωτὸν καὶ ἔχει δεδηλωμένα σαφῶς διάφορα τοῦ σώματος μέλη, ἤτοι τὴν κεφαλὴν μετὰ τῆς προεχούσης ρινός, μακρὸν λαιμόν, πλατὺ στέρνον μετὰ χειρῶν μόλις ὑποφαινομένων διὰ λεπτῆς αὐλακος καὶ διασταυρουμένων κατὰ τὸν συνήθη εἰς τὰ Κυκλαδικὰ τρόπον ὑπὲρ τὴν κοιλίαν, καὶ τὰ κάτω ἄκρα σχεδὸν ἀτροφικὰ καὶ συμπεφυκῶτα· τὸ ὕψος του εἶναι 0,10. Ὅμοιον ἐντελῶς πρὸς τοῦτο εὔρον εἰς Κουμάσαν καὶ ἄλλο εἰς Πλάτανον (ἀριθ. εὔρετ. Μουσείου 125, 224).

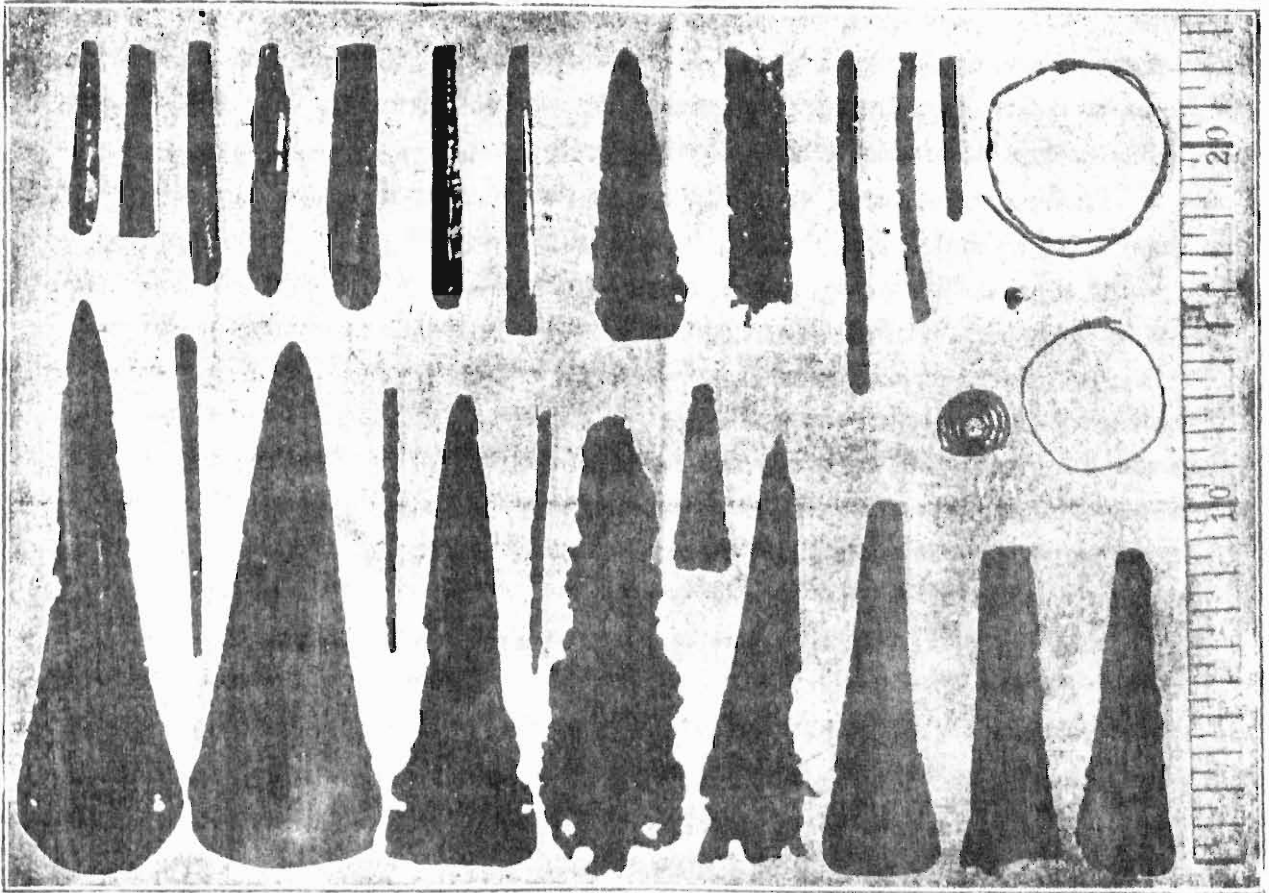
Τὰ τέσσαρα μεγάλα τῆς εἰκόνας εἶναι ἐκ σχιστολίθου πρασινωποῦ εὐθραύστου κατὰ πλάτος ἀποσχιζομένου· εἶναι σχεδὸν ἄμορφα· ἄνω ἔχουσι προεξοχὴν πρὸς δὴλωσιν τῆς κεφαλῆς, κάτω δὲ ἀπολήγουσιν εἰς ὄξύ. Τὸ πρῶτον ἐξ ἀριστερῶν εἶναι κυρτὸν ἔμπροσθεν καὶ ὀπισθεν, λείπει ἀποκρουσθὲν τὸ κάτω ὄξύτερον ἄκρον· τὸ ὕψος του εἶναι 0,30 καὶ τὸ μείζον πλάτος 0,14. Τὰ ἄλλα τρία μεγάλα εἶναι σανιδόσχημα πλακωτά. Τὸ δεύτερον (ἐξ ἀριστερῶν) εἶναι ἐλλιπὲς τὴν κεφαλὴν ἀποκρουσθεῖσαν καὶ σώζει ὕψος 0,42. Τὸ τρίτον σώζεται σχεδὸν ὀλόκληρον πλὴν μικροῦ τεμαχίου κατὰ τὸ ὄξύ ἄκρον, καὶ ἔχει φυσικωτέραν πῶς τὴν δὴλωσιν τῆς κεφαλῆς· ὕψος 0,36. Τὸ τέταρτον εἶναι ἐλλιπὲς κατὰ πολλὰς σχίδακας· εἶχε μακροτέραν τὴν προεξοχὴν τῆς κεφαλῆς καὶ σώζει ὕψος 0,33. Τὸ πρὸς δεξιὰν τῆς εἰκόνας ἄνω εἶναι ἐξ ἄδροῦ λευκοῦ τιτανολίθου, σώζεται ἀκέραιον ἔχει τὸ σῶμα ἐλλειψοειδὲς πλακωτὸν καὶ στρογγυλούμενον κάτω, καὶ μεγάλην προεξοχὴν τῆς κεφαλῆς· ὕψος 0,18, πλάτος 0,08. Τὰ δύο ἄλλα μικρὰ εἶναι πλακωτά ἄμορφα, τὸ μὲν πρῶτον ἐκ ψαμμόλιθου, τὸ δὲ δεύτερον ἐκ σχιστολίθου καὶ ἔχουσιν ὕψος τὸ πρῶτον 0,11, καὶ τὸ δεύτερον 0,14.

Ζ' ΤΑ ΜΕΤΑΛΛΙΚΑ

Κτερίσματα μεταλλικὰ εὐρέθησαν ὀλίγα ἐν τῷ τάφῳ σχετικῶς πρὸς τὸ πλῆθος τῶν τεθαμμένων ἐν αὐτῷ νεκρῶν καὶ τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν πηλίνων ἀγγείων (εἰκ. 15). Πιστεύω ὅτι τὰ πολλὰ μεταλλικὰ τοῦ τάφου θὰ ἀφηγήθησαν καθ' ὃν τρόπον εἶπον προηγουμένως. Εἰκονίζονται πάντα εἰς τὴν εἰκόνα 15, καὶ εἶναι.

¹ Χ. Τσοῦντα, Κυκλαδικὰ ἐν Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1898 σελ. 198-194 Πίν. 10, 11.

1) *έγχειρίδια*: εύρέθησαν τὸ δλον ἑπτὰ, ὅσα βλέπομεν ἐν τῇ εἰκόνι κάτω ἀρχόμενοι ἐξ ἀριστερῶν καὶ ἐν μικρὸν εἰς τὸ μέσον τῆς εἰκόνος. Εἶναι πιθανώτατα ἐκ χαλκοῦ καὶ οὐχὶ βροντησίου (bronze)¹, λέγω δὲ πιθανώτατα διότι δὲν ἐγένετο μὲν ἀκόμη ἡ χημικὴ ἀνάλυσις, ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ ἄλλαι ἀναλύσεις πρωτομινωϊκῶν ἐγχειριδίων αἱ γενόμεναι μέχρι τοῦδε ὑπὸ τοῦ Mosso ἐν Ἰταλίᾳ καὶ

Εἰκ. 15. Τὰ μεταλλικά καὶ τὰ λεπίδια θηριδιανοῦ τάφου Πύργου.

τοῦ κ. Χατζιδάκι καὶ ἐμοῦ ἐν τῷ δημοσίῳ χημείῳ Χανίων ἔδειξαν ὅτι τὰ ἐγχειρίδια ταῦτα δὲν εἶχον κασιτέρον, πλὴν ἐλαχίστων περιπτώσεων καὶ εἰς σμικροτάτην ἀναλογίαν², πιστεύω ὅτι καὶ τὰ τοῦ Πύργου εἶναι ἐκ χαλκοῦ μόνον, καὶ

¹ Τελευταῖον ὁ κ. Franchet εἰς ὃν εἶχον στείλει τεμάχιον πρὸς ἀνάλυσιν, μοὶ ἔγραψεν ὅτι ποιήσας τὴν χημικὴν ἀνάλυσιν οὐδὲν ἴχνος κασιτέρου εἶδεν.

² Ἴδε τοιαύτας πολυαριθμοὺς ἀναλύσεις ἐγχειριδίων παρὰ Mosso, *Li Armi piu antiche di rame e di bronzo*, Roma 1908 (Reale Accademia dei Lincei anno CCCIV, 1907), ἀναλυτικὸς Πίν. I, II καὶ εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ κ. Χατζιδάκι περὶ τοῦ Ἀρκαλοχωρίου εἰς τὸ B. S. A. XIX σελ. 47. Εἰς τὸ αὐτὸ συμ-

ὅτι ἀνήκουσιν εἰς τὴν λεγομένην χαλκολιθικὴν ἐποχὴν. Τὰ ἡμέτερα ἐγχειρίδια εἶναι σχετικῶς μικρά, καὶ χρονολογικῶς τάσσονται εἰς τὴν μεσαίαν ἐποχὴν τῆς πρωτομινωϊκῆς περιόδου, ἐρχόμενα ἀμέσως μετὰ τὰ ἀρχαιότατα πάντων βραχέα τριγωνικά, προηγούμενα δὲ τῶν μεγαλυτέρων ἐπιμήκων τοῦ τέλους τῆς πρωτομινωϊκῆς περιόδου. Τὰ σχήματα καὶ τὰ μεγέθη φαίνονται ἐπαρκῶς ἐν τῇ εἰκόνι. Κατὰ τὴν πτέρναν φέρουσι τὰς ὀπὰς, δι' ὧν συνηλοῦντο πρὸς τὴν ξυλίνην ἢ ὀστεινὴν λαβὴν· τὸ δεύτερον καὶ τὸ ἕκτον ἐξ ἀριστερῶν σώζουσι καὶ τοὺς λεπτοὺς χαλκοῦς ἤλους. Τὸ μᾶλλον ἀνεπτυγμένον καὶ πιθανῶς νεώτερον τῶν λοιπῶν εἶναι τὸ πρῶτον ἐξ ἀριστερῶν ὃν λαγαρώτερον καὶ ἔχον ράχιν λίαν δεδηλωμένην πλαστικῶς πάχους χονδροῦ σύρματος.

Τὰ δύο τελευταῖα εἶναι ἀμβλέα ἐργαλεῖα πιθανῶς σμιλία. Τὸ μεταξὺ τῶν δύο πρώτων ἐγχειριδίων εἶναι χαλκοῦς ὀπεὺς ἢ περόνη τετραγώνου τομῆς.

2) *Χρυσᾶ*. Τὰ ὀλίγα χρυσᾶ κτερίσματα τοῦ τάφου φαίνονται εἰς τὸ ἄνω δεξιὸν μέρος τῆς εἰκόνης· εἶναι κατὰ πρῶτον δύο ψέλια ἐκ σύρματος στερεοῦ (massif), τὸ μὲν μεγαλύτερον ἐκ σύρματος συνεστραμμένου, τὸ δὲ μικρότερον ἐκ λείου. Ἐπειτα εἶναι τέσσαρα ἐλασμάτια διοκοσμητικὰ φέροντα σειρὰς μικρῶν ὀπῶν, δι' ὧν συνηλοῦντο ἢ ἐρράπτοντό που. Δισκάριον ἐξ ἐλάσματος ἔχον αὐλακώσεις διακοσμητικὰς καὶ τρῆμα ἐν τῷ μέσῳ, καὶ δύο μικρὰς ὀπὰς εἰς τὰ ἄκρα ἀντιστοίχους· πιθανῶς ἐκόσμηι τὸ στόμιον μικροῦ δοχείου. Καὶ μικρὰ χρυσῆ στρογγύλη ψῆφος.

Η ΛΕΠΙΔΙΑ ΟΨΙΔΙΑΝΟΥ

Τελευταῖον ἀναφέρομεν τὰ ἐκ Μηλίου ὀψιδιανοῦ λεπίδια τὰ συλλεγέμενα ἐν τῷ τάφῳ. Τινὰ τούτων φαίνονται εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄνω ἡμισυ τῆς εἰκόνης 14. Τὰ δύο μεγαλύτερα ἔχουσι μῆκος 7-8 ἑκατοστῶν. Κλάσματα ὁμοίων λεπιδίων καὶ σχιδάκων εὐρέθησαν ἀρκετά, οὐχὶ ὁμοῦς καὶ πυρῆνες ἢ κορμίσκοι ὀψιδιανοῦ.

ΓΕΝΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

α'. *Ἐλλειψις λιθίνων ἀγγείων*. Φαίνεται παράδοξος ἐν τῷ μεγάλῳ τούτῳ πρωτομινωϊκῷ τάφῳ ἡ ἔλλειψις λιθίνων ἀγγείων· οὐδὲ ἐν τεμάχιον τοιούτου εὐρέθη· δύσκολον θεωρῶ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπῆρχον ἀλλ' ἀφηρέθησαν εἰς προγενεστέρως ἐποχὰς πάντα χωρὶς νὰ ἀφήσωσιν ἴχνος. Λέγω δὲ παράδοξον τὴν

πέρασμα κατέληξαν καὶ αἱ τῇ παρακλήσει μου γενόμεναι χημικαὶ ἀναλύσεις ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Δημοσίου Χημείου Χανίων κ. Ἰωάν. Βαμπακά ἐγχειριδίων τριγωνικῶν καὶ ἐπιμήκων ἐκ τῶν θολωτῶν τάφων Μεσοσαρᾶς· καὶ αὗται ἐμαρτύρησαν τὴν παντελῆ ἔλλειψιν κασιτέρου.

ἔλλειψιν ταύτην, διότι εἰς πάντας τοὺς ἄλλους πρωτομινωϊκοὺς τάφους τῆς Κρήτης καὶ εἰς τοὺς πτωχότερους εὐρέθησαν πολυάριθμα τὰ λίθινα ἀγγεῖα καὶ σκεύη, ἀποτελοῦντα μάλιστα εἰς τινὰς ἐξ αὐτῶν λ. χ. τοὺς τοῦ Πλατάνου, τοῦ Μόχλου καὶ τῆς Κουμάσας τὰ ἀξιολογώτατα τῶν κτερισμάτων.

β'. *Ἐλλειψις σφραγίδων καὶ ὄσμων.* Οὐχὶ ὀλιγώτερον ἀξιοσημεῖωτος εἶναι καὶ ἡ παντελὴς ἀπουσία σφραγίδων καὶ ὄσμων ἐκ τοῦ τάφου Πύργου κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἄλλους πρωτομινωϊκοὺς τάφους, ἐν οἷς εὐρέθησαν πολυάριθμοι μάλιστα εἰς τοὺς θόλους τῆς Μεσαρᾶς, ἤτοι Κουμάσαν, Πορτί, Ἁγία Τριάδα, Πλάτανον, Μαραθοκέφαλον¹, ὅπου καὶ πολλαὶ καὶ καλαὶ μάλιστα μεγάλα ἐξ ἐλέφαντος σφραγίδες συνελέγησαν. Καὶ διὰ τὴν ἔλλειψιν ταύτην ἀκόμη ὀλιγώτερον δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὡς αἰτίαν τὴν παλαιόθεν σύλησιν τοῦ τάφου, διότι διὰ τὰ μικρὰ ταῦτα πράγματα ἡ τελεία σύλησις εἶναι ὅλως ἀπίθανος. Ἐπίσης οὔτε λίθιναι οὔτε μεταλλικαὶ ψῆφοι ὄσμων εὐρέθησαν ἐν τῷ τάφῳ πλὴν μιᾶς μικρᾶς χρυσοῦς. Οὔτε σφραγίδας ἄρα οὔτε ὄσμους ἔφερον οἱ ἐν τῷ τάφῳ Πύργου ταφέντες νεκροί.

γ'. *Αἱ λάρνακες καὶ τὰ πήλινα ἀγγεῖα.* Ὡς ἀντιστάθμισμα τρόπον τινὰ τῶν ἀνωτέρω ἔλλειψεων ἔρχεται ἡ πληθὺς τῶν πηλίνων λαρνάκων, καὶ τῶν πηλίνων ἀγγείων καὶ σκευῶν. Εἶπομεν προηγουμένως ὅτι νῦν τὸ πρῶτον παρουσιάζονται αἱ πήλιναι λάρνακες εἰς πρωτομιν. ἐποχῆς τάφον, πήλινα δὲ ἀγγεῖα εὐρέθησαν μὲν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους πρωτομινωϊκοὺς τάφους ἀλλ' οὐχὶ εἰς τόσον πλῆθος καὶ ποικιλίαν καὶ σημαντικότητα ὅσα εἰς τὸν τάφον Πύργου. Ἐπειτα δέον νὰ σημειωθῇ καὶ ἡ ἐξῆς διαφορὰ: τὰ πήλινα ἀγγεῖα τῶν ἄλλων μεγάλων τάφων π. χ. τῆς Ἁγ. Τριάδος καὶ τῆς Κουμάσας εὐρέθησαν πρὸ πάντων εἰς τάφρους ἢ μικρὰ κτίσματα ἐκτὸς τοῦ κυρίου θολωτοῦ τάφου κείμενα, ἐν δὲ εἰς τὸν Πύργον εὐρίσκοντο ἐντὸς τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου. Ἀκόμη παρατηρητέον ὅτι πρῶτην φορὰν εὐρίσκονται ἐντὸς τάφου τὰ μαῦρα καπνιστὰ ὑψίποδα ἀγγεῖα τὰ ὁμοιάζοντα πρὸς τὰ λεγόμενα Μινύεια, ἃ περιεγράψαμεν προηγουμένως, φέροντα καὶ τὴν διὰ στιλβωτῆρος διακόσμησιν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι κατὰ τὴν πρωτομινωϊκὴν ἐποχὴν δὲν ἔπεκράτουν πανταχοῦ τῆς νήσου αἱ αὐταὶ συνήθειαι ἐν πᾶσι κατὰ τὰς ταφὰς τῶν νεκρῶν. Παραλείποντες τὰς διαφορὰς ὅσον ἀφορᾷ τὸ σχῆμα καὶ τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς τοῦ τάφου, βλέπομεν ὅτι ἀλλαχοῦ μὲν ἔθαπτον τοὺς νεκροὺς ἀνευ λαρνάκων πηλίνων (ἴσως μετεχειρίζοντο ξυλίνας), ἀλλὰ φέροντας ὄσμους καὶ περιδέραια καὶ σφραγίδας, ἐπέρριπτον δὲ κατὰ τὴν ταφὴν ἢ καὶ κατόπιν κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν χοῶν ἢ ἄλλων

¹ Ἀρχαιολ. Δελτίον τόμ. Δ'. Παράφτημα σελ. 18 εικ. 4, 5.

νομιζομένων τὰ λίθινα ἀγγεῖα καὶ σκευάρια, ἀλλαχου δὲ ὡς ἐν Πύργῳ ἔθαστον αὐτοὺς ἐντὸς πηλίνων λαρνάκων, ἄνευ ὄρων καὶ σφραγίδων καὶ ἄνευ λιθίνων ἀγγείων, ἀλλ' ἔθετον ἄφθονα τὰ πήλινα ἀγγεῖα καὶ σκεύη. Μόνον ἡ χρῆσις τῶν θρησκευτικῶν εἰδώλων φαίνεται κοινή.

Ἴσως τινὲς ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐλλείψεων τοῦ τάφου Πύργου προέρχονται καὶ ἐκ τῆς μείζονος πενιχρότητος τῶν κατοίκων τοῦ συνοικισμοῦ, εἰς ὃν ἀνήκεν ὁ τάφος Πύργου· ἀλλὰ δὲν συμβιβάζεται πάλιν πρὸς τὴν πενιχρότητα ἡ πληθὺς τῶν καλῶν πηλίνων ἀγγείων καὶ σκευῶν. Τοπικᾶς μᾶλλον συνηθείας διαφόρους φρονῶ ὅτι πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὡς αἰτίαν τῶν διαφορῶν αὐτῶν, ἐπικουρικῶς δὲ μόνον καὶ τὴν μείζονα ἢ ἐλάσσονα εὐπορίαν τῶν κατοίκων τῶν πρωτομινωϊκῶν συνοικισμῶν. Οἱ εὐπορότεροι λ. χ. κάτοικοι τῆς εὐφόρου καὶ πλουσίας πεδιάδος τῆς Μεσαρᾶς θὰ εἶχον μεγαλυτέραν εὐκολίαν καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν μεγαλοπρεπεστέρων τάφων καὶ εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν νεκρῶν αὐτῶν διὰ χρυσῶν κτερισμάτων καὶ λιθίνων δαπανηρῶν ἀγγείων καὶ ἐλεφαντίνων σφραγίδων καὶ χαλκῶν καὶ ἀργυρῶν ἐγχειριδίων, ἐπίσης δὲ οἱ κάτοικοι τοῦ ναυτικοῦ καὶ ἐμπορικοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Μόχλου θὰ εἶχον ἀφθονώτερα τὰ μέσα νὰ ἀποκτῶσι τὰ ὠραῖα καὶ πολύτιμα λίθινα ἀγγεῖα καὶ τὰ χρυσᾶ κτερίσματα, ἐν ᾧ οἱ κάτοικοι τοῦ πετρώδους καὶ λυπροῦ ἐδάφους τοῦ συνοικισμοῦ Πύργου δὲν θὰ εἶχον τὴν δύναμιν νὰ πορίζωνται τοιαῦτα εἶδη πολυτελείας καὶ περιωρίζοντο εἰς τὰ ἐπιτοπίου πιθανῶς βιομηχανίας πήλινα σκεύη καὶ τὰ ἄκομψα καὶ ἄμορφα εἶδωλα.

Ο ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΥΡΓΟΥ

Οἱ ἐν τῷ τάφῳ Πύργου τεθαμμένοι ἀριθμούμενοι εἰς ἑκατοντάδας θὰ ἀνήκον εἰς συνοικισμόν, ὁ ὁποῖος κατὰ τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ ἔθιμα τῆς ἐποχῆς του πρέπει νὰ κεῖται πολὺ πλησίον τοῦ κοινοταφίου. Διὰ τοῦτο καθ' ὃν χρόνον ἐξετέλουν τὴν σκαφὴν τοῦ τάφου, ἐξήταζον ἐπιμελῶς καὶ τὰ πέριξ πρὸς εὐρεσιν καὶ τοῦ συνοικισμοῦ· παρατήρησα πράγματι ὅτι ἀμέσως βορείως καὶ ἀνατολικώτερον τοῦ τάφου ὅπου εὕρηται μικρὸν βραχῶδες ἔδαφος (**Χαλέπα** ὡς λέγεται ἐν Κρήτῃ) φαίνονται ἴχνη ἀρχαίου συνοικισμοῦ, ἦτοι λείψανα κατοικιῶν εἰς τὸ βραχῶδες ἔδαφος, τοιχία καὶ λίθοι ἐκ διαλύσεως τοίχων καὶ ὀλιγοστὰ τεμάχια πρωτομινωϊκῶν ἀγγείων, ἰδίως δ' ἐσημείωσα κανονικὰ λακκάματα μετὰ τέχνης καὶ ἐπιμελείας λαξευμένα εἰς τὸ βραχῶδες ἔδαφος, ὅμοια πρὸς τὰς φυσικὰς κοιλότητας τῶν βράχων τὰς λεγομένας ἐν Κρήτῃ **ἀρολίθους**, εἰς τοὺς ὁποίους συλλέγεται τὸ βρόχινον ὕδωρ, καὶ διατηρεῖται ἐπὶ ἡμέρας χρησιμοποιοῦμενον ὑπὸ τῶν ποιμένων καὶ γεωργῶν πρὸς πόσιν καὶ πότι-

σμα τῶν ζώων των. Τοιαῦτα λαξευτὰ κοιλώματα ἠρίθμησα εἰς τὴν Χαλέπαν τοῦ Πύργου περὶ τὰ 50 εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ ὑποτιθεμένου συνοικισμοῦ, ἴσως ὁμως ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα κεκαλυμμένα ὑπὸ χωμάτων. Τὸ σχῆμα τῶν πλείστων εἶναι ὠοειδὲς ἢ κυλινδρικὸν στενούμενον πρὸς τὸ βάθος ἢ κωνικόν, καὶ τὸ μὲν βάθος αὐτῶν εἶναι ἀπὸ 20-40 ἑκατ., τὸ δὲ πλάτος ἄνω 20-30. Ἡ ἐπιμέλεια τῆς ἐργασίας καὶ ἡ κανονικότης τοῦ σχήματος εἰς πολλὰ ἀποκλείουν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι εἶναι νεώτερα κατασκευάσματα ἀγροτῶν ἢ ποιμένων, καὶ οἱ χωρικοὶ δὲ οἱ ἐξετασθέντες ὑπ' ἐμοῦ ἐπὶ τόπου μὲ ἐβεβαίωσαν ὅτι οὔτε κάμνουν οὔτε δύνανται νὰ κάμουν σήμερον τοιοῦτους ἀρολίθους. Ποῖα ὁμως ἦτο ἡ χρῆσις αὐτῶν εἰς τὸν ἀρχαῖον συνοικισμόν; Ἐάν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν δὲν ἦσαν πολὺ βαθεῖς θὰ ἠδυνάμην νὰ ὑποθέσω ὅτι ἦσαν χρησιμοὶ εἰς τὴν οἰκιακὴν οἰκονομίαν τοῦ συνοικισμοῦ, ἵνα δηλ. θέτωσι τροφήν καὶ ὕδωρ τῶν κατοικιδίων ζώων χοίρων κλπ. θὰ ἐτέλουν δηλ. τὸν σκοπόν, ὃν καὶ τὰ λίθινα **γουρνιά** ἢ **γουρνίδια** (ὡς λέγονται σήμερον) τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν παρὰ τὴν θύραν ἐκάστης οἰκίας εἰς τὸν μινωϊκὸν συνοικισμόν τῶν Γουρνιῶν¹. Καὶ σήμερον εἰς τὰ χωρία τῆς Κρήτης μάλιστα τὰ ὀρεινότερα εἶναι σχεδὸν ἀπαραίτητον οἰκιακὸν σκεῦος τὸ λίθινον γουρνίδι, εὐρισκόμενον ἐν τῇ αὐτῇ τῆς οἰκίας ἢ πρὸ τῆς θύρας, ἵνα σιτίζονται καὶ ποτίζονται ἐν αὐτῷ οἱ χοῖροι, αἱ ὄρνιθες καὶ ἄλλα μικρὰ ζῶα οἰκόσιτα.

Ἐάν, ὡς πιστεύω, αὐτὸς εἶναι ὁ συνοικισμὸς εἰς ὃν ἀνήκεν ὁ τάφος Πύργου, τότε ἔχομεν τὰς μὲν κατοικίας τῶν ζώντων πρὸς ἀνατολάς, τὸ δὲ κοινοτάφιον πρὸς δυσμὰς αὐτοῦ. Τὸ τοιοῦτον παρετήρησα μέχρι τοῦδε εἰς Κουμάσαν, Πορτί, Πλάτανον, Μαραθοκέφαλον, ἴσως δὲ τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι τυχαῖον ἴσως ἀπὸ τότε ὑπῆρχεν ἡ ἰδέα, ἣν καὶ παρ' Ὀμήρῳ εὐρίσκομεν, ὅτι αἱ ψυχὰι τῶν θανόντων μετέβαινον πρὸς ζῳόν ἡερόεντα πρὸς δυσμὰς κείμενον. Ἐκ τῆς τοιαύτης τάξεως τῆς κατοικίας τῶν ζώντων καὶ τῆς τῶν νεκρῶν ἐξηγεῖται καὶ τὸ ἄλλο φαινόμενον εἰς τοὺς κρητικὸς πρωτομινωϊκοὺς τάφους τὸ νὰ κεῖται ἡ πύλη τοῦ τάφου κατὰ κανόνα πρὸς ἀνατολάς, ἥτοι νὰ βλέπη πρὸς τὴν κατοικίαν τῶν ζώντων.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΤΑΦΟΥ ΠΥΡΓΟΥ

Ἐπολείπεται νὰ εἰπωμεν ὀλίγας λέξεις καὶ διὰ τὴν χρονολογικὴν κατάταξιν τοῦ τάφου Πύργου. Ὅτι πάντα τὰ ἐν τῷ τάφῳ εὐρεθέντα ἀρχαῖα ἀντικείμενα ἀνήκουσιν εἰς τὴν λεγομένην πρωτομινωϊκὴν ἐποχὴν οὐδεμίαν ἔχω ἀμφι-

¹ Ἐκ τῶν λιθίνων αὐτῶν δοχείων εὐρισκομένων καὶ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Miss Boyd ἔλαβε τὸ ὄνομα **Γουρνιά** ὁ μινωϊκὸς συνοικισμὸς. Ἐπίσης αἱ πολλαὶ τοπωνυμίαι **Γουρνες** ἐν τῇ νήσῳ προήλθον ἐκ τῆς ἐμφανίσεως καὶ εὐρέσεως ἀρχαίων λαρνάκων λιθίνων ἢ πηλίνων εἰς τὰ μέρη ταῦτα.

βολίαν μετὰ τὰ μέχρι τοῦδε ἐγνωσμένα περὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης. Ὅτι ἐπίσης ἀρκετὴ χρονικὴ διαφορὰ ὑπάρχει μεταξὺ τῶν διαφόρων κτερισμάτων τοῦ τάφου παρατηρήσαμεν ἀνωτέρω ἰδίως εἰς τὰ πήλινα ἀγγεῖα καὶ σκεύη. Εἶδομεν προηγουμένως ὅτι τὰ χονδρότερα καὶ βαρύτερα τῶν πηλίνων ἀγγείων ἐφάπτονται σχεδὸν τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς, καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῶσι διὰ τοῦτο ὅτι προέρχονται ἐκ τῶν πρώτων χρόνων τῆς περιόδου αὐτῆς ἤτοι τῆς πρωτομινωϊκῆς I. Ἄλλα πάλιν ὄντα προϊόντα τέχνης μᾶλλον προηγμένης ὡς λ. χ. τὰ κομψὰ καὶ λαγαρὰ ὑψίποδα κύπελλα καὶ τὰ ἐπιμήκη χαλκᾶ ἐγχειρίδια εἶναι νεώτερα καὶ πιθανῶς ἀνακτέα εἰς τὴν πρωτομινωϊκὴν II.

Ἄμφιβολον μόνον θεωρῶ ἂν καὶ τὸ τελευταῖον μέρος τῆς ἐποχῆς ἢ πρωτομινωϊκὴ III ἀντιπροσωπεύεται ἐν τῷ τάφῳ· τοῦλάχιστον δὲν εὐρέθησαν ἀσφαλεῖς τούτου ἐνδείξεις οἷαι εἰς τοὺς τάφους Κουμάσας καὶ Πλατάνου, ὡς λ. χ. τὰ λίαν ἐπιμήκη ἐγχειρίδια καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς πολυχρωμικῆς διακοσμῆσεως τῶν πηλίνων, δι' ὧν γίνεται ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς πρωτομινωϊκῆς εἰς τὴν μεσομινωϊκὴν ἐποχὴν. Ἄν θελήσωμεν νὰ ὀρίσωμεν καὶ δι' ἀριθμῶν συμφώνως πρὸς τὰς πιθανωτέρας καὶ ἐπικρατεστέρας χρονολογικὰς κατατάξεις τὴν ἐποχὴν τοῦ τάφου Πύργου ἴσως ὁ περὶ τὸ 2500 π. Χ. χρόνος εἶναι τὸ πλησιέστερον καὶ πιθανώτερον μέσον ὄριον.

Ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης 16 Μαΐου 1919.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ

